

Beda studentskog života

BIBLIOTEKA	KUKA I MOTIKA
UREĐIVAČKI ODBOR	Vladan Vukliš i Tadej Kurepa, ispred programskog saveta CLS
PREDGOVOR I POLEMIKA	Vladan Vukliš
NASLOV ORIGINALA	AFGES, La misère eu milieu edutiant, Strasbourg 1966.
PREVEDENO SA ENGLESKOG	On the poverty of student life, transla- ted by Ken Knabb
PREVOD NA SRPSKI	Anarhija / blok 45
NASLOV ORIGINALA	Nos buts et nos méthodes dans le scandale de Strasbourg, Internationa- le Situationniste br. 11 (oktobar 1967)
PREVEDENO SA ENGLESKOG	Situationist international, Our Goals and Methods in the Strasbourg Scan- dal, translated by Ken Knabb
PREVOD NA SRPSKI	Centar za liberterske studije (CLS)
NASLOV ORIGINALA	Karl Marx, „Die entfremdete Ar- beit“, Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844, Berlin 1932.
SRPSKO-HRVATSKO IZDANJE	Karl Marx, „Otuđeni rad“, Rani radovi, Kultura, Zagreb, 1945.
PRERADA	Vladan Vukliš i Tadej Kurepa
IZDAVAČ	Centar za liberterske studije (CLS)
DIZAJN KORICE	Vladan Vukliš i Tadej Kurepa
PRIPREMA ZA ŠTAMPU	Damjan Dobrila
ŠTAMPA	ATC d.o.o.
TIRAŽ	500

oktobar, 2008.

Sadržaj

Predgovor	5
Naši ciljevi i metodi u Strasburškom skandalu	11
BEDA STUDENTSKOG ŽIVOTA	29
I. – Učinimo sramotu još sramnijom tako što ćemo je učiniti javnom	30
II. – Nije dovoljno da teorija bude ostvarena u praksi; i praksa mora da pronađe svoju teoriju	44
III. – Stvoriti situaciju posle koje nema povratka	56
DODATAK	70
„Ukidanje rada“ ili ukidanje otuđenog rada?	71
Karl Marks - Otušeni rad	80

Predgovor

Značaj pamfleta *Beda studentskog života* Situacionističke internacionale (SI), ovih dana kada se u progresivnim krugovima tako često govori o događajima od pre četrdeset godina, lako se da zanemariti.¹ Ali prava tragedija tog propusta bila bi ne u ispuštanju bitnog segmenta istorijskog kolaža jedne davne pobune, nego u zanemarivanju *današnje aktuelnosti ovog teksta*. Iako svesni da širimo opus literature o 1968 godini,² mi se povodimo upravo motivima koji nemaju direktne veze sa tim događajima, nego sa današnjim – sa situacijom u kojoj se mi sami nalazimo. Kao što je prevodilac već naznačio, ovaj tekst nije teško aktuelizovati. Pošto su suština priče i celovitost argumenata u potpunosti sačuvani, detalji – imena, kulturološke reference i potrošačke navike – u krajnju ruku ostaju nebitni. Kako se ispostavilo, *Beda studentskog života* odjeknula je kao najglasni-

1 Povodom četrdeset godina tzv. „studentskih nemira“ iz 1968. u Jugoslaviji i svetu, održane su mnoge tribine i objavljeni brojni članci i intervjui, bilo u levičarskim, bilo u vodećim časopisima velikog tiraža. Uprkos potrošenom vremenu i papiru, ostala je gotovo neosporena težnja da se „šezdeset osma“ zakopa u dubokoj jami neaktuelnosti i zaborava, kao jedan beznačajan incident. Krivicu za ovo pripisujemo činjenici da većina govornika i publicista podržava kapitalistički sistem u ovom ili onom obliku.

2 Pravo priznanje bi ipak trebalo ići urednicima edicije *Porodična biblioteka* u izdanju *Anarhija/Blok 45* koji su preveli i priredili prvo izdanje *Bede studentskog života* na našem jeziku. Mi se ovom prilikom koristimo njihovim prevodom. (videti Situacionistička internacionala, *Beda studentskog života*, Anarhija/Blok 45, Beograd 2004.)

ji *pisani* napad na kapitalističko društvo u vremenu nakon drugog svetskog rata. Njena kritika otuđenja, države, ideologija lažnog oslobođenja i reformističkog gmizanja kroz strukture kolaboracije pokazala se konstantom na osnovu koje sami možemo „na licu mesta“ graditi varijable: za svakog Godara i Kraveca u stanju smo pronaći po jednog „avangardnog“ umetnika i integrisanog „otporaša“. Zaista, celina ostaje – detalji se menjaju.

Da bi čitaocu sadržaj i kontekst bio jasniji, objasnimo ukratko uslove u kojima je nastao ovaj tekst, efekte koje je izazvao svojim kruženjem i, naravno, ponešto ćemo reći o autorima.

SI je osnovana 1957. godine zalaganjem nekoliko avangardnih umetnika *dada* i *nadrealističke* pozadine koji su uzeli učešća u krojenju „bahausa“ i „letrističkog“ pokreta. Politički radikalni, svom umetničkom angažmanu dali su revolucionaran kontekst doslednim oživljavanjem istorije radničkog pokreta i teorija Marksa i Bakunjinina. Kao zakleti neprijatelji klasnog društva koji su tražili alternativu za oba pola globalnog kapitalizma – sovjetskom državno-birokratskom i raznobojnim verzijama zapadnog – centralnu poziciju u svojoj teoriji su dali istorijskoj prespektivi „totalnog samoupravljanja“ putem „anti-državne vlasti radničkih saveta.“

SI je svoju celovitost težila suprotstaviti parcijalnom pristupu problemima koji su dominirali društvenom scenom početkom šezdesetih godina.

Niti pobune u Mađarskoj i Poljskoj 1956. godine, ni novi talas štrajkova koji je zapljusnuo zapadnu Evropu, ni pojava studentskog i anti-ratnog pokreta kao ni proces dekompozicije vladajućih ideologija nisu sagledani kao odvojeni procesi, nego kao delovi sveopšteg uskrsnuća klasne borbe na globalnom planu.

Bilo je onih koji su razumeli ovu agitaciju. Pošto smo odlučili zaokružiti ovo izdanje člankom SI u kome oni opisuju čitav proces nastanka pamfleta (vidi sledeći odeljak), naznačićemo ukratko da je *Beda studentskog života* napisana na leto 1966. godine saradnjom šačice studenata koji su igrom slučaja izabrani u lokalnu sekciju levičarskog studentskog sindikata UNEF u Strasburu i Mustafe Kajatija i Gi Debora, prominentnih teoretičara i delegata SI. Pomenuta grupa studenata je odlučila potrošiti pet hiljada franaka iz blagajne studentskog saveza koji je bio pred raspadom, da bi ih upotrebila za štampanje deset hiljada primeraka ovog teksta. Ovaj „strasburški skandal“, kako je nazvan, otpočeo je proces inkubacije revolucionarnih ideja u studentskim centrima, koja će svoje praktično razrešenje naći u relvultu studenata u Nanteru i Sorboni, čiji će se vrhunac – „Noć barikada“ od 10. na 11. maj – preliti u masovni generalni štrajk deset miliona radnika i radnica širom Francuske tokom meseca maja 1968.³

3 Videti članak V. Vukliš, 1968: *Francuska*, Direktna akcija, br. 4 (epoha II)

Čitaocu se na prvi pogled mogu učiniti nejasnim određeni delovi uvodnog teksta. SI ne samo da objašnjava proces nastanka ovog pamfleta, nego se kroz dobar deo priče razračunava sa pojedincima i grupacama koje su im se zamerile tokom trajanja „strasburškog skandala“. U tekstu se može osetiti i znatna doza srdžbe, no ne dajte se uplašiti. Ono što SI opisuje je proces raspadanja onoga što se tih dana nazivalo „studentskim sindikalizmom“. Ovaj „sindikalizam“ nikako ne treba mešati sa instinskim, *revolucionarnim* sindikalizmom, nego ga shvatiti u kontekstu rada UNEF-a: hijerarhijskog, tipično reformističkog strukovnog sindikata (ako se *biti student* uopšte može nazvati „strukom“), koji je počeo da se raspada upravo u vreme širenja agitacije koja bi se mogla sumirati kao revolucionarno sveobuhvatna.⁴ Potpuno opravdano, SI ostaje bez dlake na jeziku.

Ovo je veoma bitan momenat priče vezane za pobunu 1968: svugde u Francuskoj su birokratske institucije – i reformistički radnički sindikati, studentski UNEF i političke partije svih boja – dovedene pod znak pitanja. Ujedino odlika svih događaja bremenitih radikalnim promenama, tako je i 1968. u sebi nosila ovu diverziju: birokratsku proceduru je osujetila direktna akcija, samoorganizovanje je suprotstavljeno hijerarhijama, a reformističke iluzije su potisnute *revolucionarnim istinama* koje su

⁴ Kao revolucionarni sindikalisti osećamo se obavezanim ovo naglasiti.

ponovo postale aktuelne. *Beda studentskog života* je, nesumnjivo, odigrala važnu ulogu u stvaranju revolucionarne atmosfere pred pobunu 1968. godine.

U konstantnoj borbi za samoorganizaciju svih nas koji se nalazimo sa ove strane proizvodnog procesa (radnici i radnice, studenti, nezaposleni, itd.) odlučili smo nanovo plasirati ovaj uvek aktuelan tekst.

Pored *Bede studentskog života* i uvodnog članka SI, u dodatku ovog izdanja možete naći našu kratku polemiku koja se tiče pojma „ukidanja rada“, jednog relativno apstraktnog koncepta koji se nameće pri kraju glavnog teksta. Povodom naše kritike ovog koncepta odlučili smo reprodukovati još jedan tekst, inače veoma star, pisan davne 1844. godine u Parizu. Naziv teksta je *Otuđeni rad*, a sastavio ga je nezaobilazni Karl Marks u svojim „Ekonomsko-filozofskim rukopisima“, prvi put objavljenim pod tim imenom 1932. godine.

Cenar za liberberske studije
Oktobar 2008.

Naši ciljevi i metodi u Strasburškom skandalu

Internationale Situationniste br. 11 (oktobar 1967)

Iako su doprineli popularizaciji teza iz situacionističkog pamfleta „Beda studentskog života“, koji je objavljen o trošku Strazburške sekcije Nacionalne studentske unije (UNEF), različiti izrazi šoka i gneva koji su usledili kao odgovor na pamflet neminovno su doveli do mnogih zabluda u izveštavanju i komentarisanju uloge koju je Situacionistička internacionala (SI) odigrala u ovoj aferi. Kao odgovor na svakakve dezinformacije plasirane od strane novinara, univerzitetskih zvaničnika, pa čak i od strane jednog broja nemislećih studenata, ovde ćemo detaljno objasniti kakve su bile okolnosti našeg angažmana, koji su nam bili ciljevi, te koje metode smo smatrali odgovarajućim.

Još pogrešnija od novinarskog preterivanja ili nekih tvrdnji protivničkih advokata da je SI navodno uzeo ogromnu sumu novca pljačkajući blagajnu jadne Studentske unije jeste apsurdna teza koja se često pojavljuje u novinskim člancima, prema kojoj je SI toliko nisko spao da je agitovao među strasburškim studentima s ciljem da ih ubedi u valjanost naših ciljeva ili da studentski parlament usvoji takav program. Mi niti smo to radili, niti smo pokušali da se na bilo koji način infiltriramo u UNEF time što bismo

potajno ubacili SI-jevce. Svako ko se uopšte potrudio da pročita nešto o nama svestan je da nas ne interesuju takvi ciljevi i da ne koristimo takve metode. Ono što se zapravo desilo je da je nekoliko strasburških studenata došlo kod nas leta 1966. i obavestilo nas da je šest njihovih drugova – a ne oni sami – upravo izabrano na pozicije u Birou lokalne Asocijacije studenata (AFGES), iako nisu ponudili nikakav program i iako su u UNEF-u naširoko bili poznati kao ekstremisti koji se ni u čemu nisu slagali ni sa jednom strujom u tom raspadajućem telu, i koji su čak bili rešeni da ga unište. Činjenica da su oni (sasvim legalno) izabrani predstavljala je nesumnjiv dokaz totalne apatije studentske mase i totalne nemoći preostalih birokrata Asocijacije. Ovi su nesumnjivo shvatili da „ekstremistički“ Biro ne bi bio u stanju da uspešno sprovede svoje negativne namere. Upravo su se toga i bojali studenati koji su nas kontaktirali; i prevažno iz ovog razloga oni su odbili da pristupe ovom „Biru“: jer samo bi ozbiljna akcija, a ne nekakva duhovita zloupotreba položaja, mogla da sačuva njegove članove od kompromisa kakav podrazumeva vršenje jedne tako bedne funkcije. Povrh sve kompleksnosti ovog problema, dok su studenti sa kojima smo se sastajali bili upoznati sa stavovima SI i slagali se sa njima, oni koji su bili u Birou uglavnom nisu bili upoznati sa stavovima SI i uzdali su se da će oni sa kojima smo se viđali smisliti akciju koja bi najbolje odgovarala njihovim subverzivnim namerama.

U ovom stadijumu ograničili smo se na predlog da zajedno napišu i objave opštu kritiku student-skog pokreta i društva u celini, jer bi takav potez barem imao tu prednost što bi ih primorao da zajedno razjasne ono što im je još uvek bilo nejasno. Sem toga, ukazali smo na to da je njihov nesmetan pristup novcu najkorisniji aspekt apsurdne vlasti koja im je bila tako nepromišljeno dodeljena, i da bi nekonformistička upotreba ovih sredstava imala tu prednost što bi mnoge šokirala i time privukla pažnju na nekonformističke aspekte sadržaja njihovog teksta. Ovi drugovi su se složili sa našim preporukama. Tokom razvijanja ovog projekta ostali su u kontaktu sa SI, naročito preko delegata SI Mustafe Kajatija.

Diskusija i prvi koraci koje su zajedno preduzeli oni sa kojima smo se susreli i članovi AFGES biroa – koji su jednoglasno odlučili da sprovedu stvar do kraja – doveli su do jedne bitne izmene u planu. Svi su se slagali po pitanju osnovne kritike i glavnih crta koje je istakao Kajati, ali su shvatili da to ne mogu na zadovoljavajući način da formulišu, naročito u kratkom periodu pre početka nastavne godine. Ovu nemogućnost ne treba gledati kao nekakav nedostatak iskustva ili talenta, već je ona jednostavno bila posledica velike raznolikosti u okviru grupe, i unutar i van Biroa. Pošto su se i okupili na veoma nejasnoj osnovi, nisu bili pripremljeni da zajedno artikulišu teoriju koju nisu zajedno usvoji-

li. Sem toga, među njima su se javile i lične trzavice i nepoverenje kako je projekat napredovao. Jedino što ih je i dalje držalo na okupu bila je zajednička želja da akcija bude veoma efektna. Tako je Kajati na kraju uradio nacrt za veći deo teksta o kojem su povremeno diskutovali studenti iz Strazbura i situacionisti u Parizu – a relativno malobrojni dodaci ubačeni su naknadno.

Različite pripremne akcije pratile su pojavu pamfleta. Kibernetičar Moulz,⁵ koji je 26. oktobra uspeo da konačno postane predavač na katedri za socijalnu psihologiju i nameravao da se posveti stvaranju novih mladih funkcionera, isteran je iz sale na početku svoje uvodne reči od strane grupe studenata koji su ga zasuli trulim paradajzima. (Moulz je kasnije dobio isti tretman u martu u Muzeju dekorativnih umetnosti u Parizu, gde je ovaj čovek-robot trebalo da predaje o urbanističkim metodama za kontrolisanje masa ljudi – a isterivanje je sprovelo tridesetak madih anarhista iz grupa koje su htele da sva pitanja modernog doba podvrgnu revolucionarnoj kritici). Ubrzo nakon ovog prvog predavanja – koje je bilo bez predsedana u analima univerziteta barem koliko i sam Moulz, AFGES je počeo da objavljuje pamflet sa Andre Bertrandovim komičnim stripom „Povratak kolone Duruti”, dokument koji je jasno pokazivao šta njegovi drugovi namerauju da učine sa svojim položajima. „Sveopšta kriza

⁵ Videti *Internationale Situationniste* br. 9, str. 44.

starih sindikata i levičarskih birokratija oseća se svuda, naročito među studentima, gde je aktivizam već dugo vremena mogao da se izrazi samo kroz najprljaviju odanost bajatim ideologijama i najne-realnijim mogućim ambicijama. Poslednja grupa birokrata koja je odabrala naše sadašnje predvodnike nije imala čak ni izgovor da ih je neko zavarao. Položili su svoje nade za novi životni početak u grupu ljudi koja nije krila svoje namere da okonča ovaj arhaični militarizam jednom za svagda.“

Pamflet je distribuiran važnim ljudima na zvaničnoj ceremoniji otvaranja na univerzitetu. U isto vreme, AFGES biro je izjavio da njegov jedini studentski program jeste ukidanje te Asocijacije i sazvaio masovni studentski zbor. Mnogi su se odmah zgrozili nad time. „Ovo je možda prva manifestacija revolta koja direktno cilja na uništenje društva“, pisalo je u lokalnim novinama (*Dernier Nuvel*, 4. 12. 1966.). *Aurora* (26. 11.) pominje „Situacionističku internacionalu, organizaciju sa šačicom članova u najvećim prestonicama Evrope – anarhisti koji se igraju revolucije, koji govore o „otimanju moći“ ne da bi tu moć zadržali, već da bi sejali haos i uništili čak i vlastiti autoritet.“ Čak i u Torinu, *Gazeta del Popolo* istog datuma piše: „Ipak treba razmisliti o tome da li represivne mere nose sa sobom rizik od nemira... U Parizu i drugim univerzitetskim gradovima Situacionistička internacionala priprema veliki nalet u kome će pruzeti

kontrolu nad studentskim organizacijama." U ovom trenutku morali smo da uzmemo u obzir jedan novi faktor: situacionisti moraju da se brane od toga da budu deo vesti ili puko intelektualno pomodarstvo. Pamflet je na kraju transformisan u tekst SI: smatrali smo da ne možemo da odbijemo da pomognemo drugovima u njihovom pokušaju da zadaju udarac sistemu, i *nažalost ta pomoć je morala da bude tolika kolika je bila*. To mešanje SI nam je pružilo položaj vođa koji mi nikako nismo želeli da zadržimo nakon ove zajedničke akcije. I ovde smo jednostavno nastojali da delamo kako bi se ponovo javila društvena kritika bez ikakvih ustupaka. Neorganizovanost grupe strazburških studenata sprečila je da dođe do stvarnog dijaloga koji bi jedini omogućio jednakost u odlučivanju i stoga smo mi morali da reagujemo. Debata kakva u normalnim uslovima postoji među svim grupama koje zajedno nastupaju uopšte nije postojala u ovom aglomeratu pojedinaca koji su sve više pokazivali kako su ujedinjeni po pitanju podržavanja SI, a nesložni po svim drugim pitanjima.

Nepotrebno je reći da takav jedan nedostatak nama ništa dobro nije govorio o ovoj grupi u celini, kojima je odgovaralo da pristupe SI jer je to bio relativno lak način da izbegnu da se izjasne kao pojedinci. Njihova nesloga se pokazala u još nečemu: u poslednjem trenutku nekoliko njih se uspaničilo od ideje da agresivnije dele pamflete

na univerzitetskoj ceremoniji otvaranja. Kajati je morao da im objašnjava da nije dovoljno praviti polovične skandale; da je besmisleno upuštati se u tako nešto a onda se povući kako bi se posledice smanjile; da zapravo jedino uspeh samog skandala može da ih zaštiti. Još gora od ovog oklevanja u poslednjem trenutku pri jednoj tako bazičnoj akciji bila je činjenica da će neki od ovih pojedinaca, koji jedva da su verovali jedni u druge, možda u nekom trenutku dati izjave u naše ime. Kajati je stoga dobio zadatak da ubedi AFGES biro da javno izjavi da niko od njih nije situacionista. To je učinjeno u saopštenju 29. novembra: „Niko od članova Biroa ne pripada Situacionističkoj internacionali, pokretu koji je neko vreme izdavao časopis sa istim imenom, ali se mi u potpunosti slažemo sa njenim zaključcima i stavovima.“ Na osnovu ove izjave o autonomiji SI se onda pismom obratila Andreu Šnajderu, predsedniku AFGES-a, kao i Vajr-Piovi, potpredsedniku, da potvrdi potpunu saglasnost s onim što je učinjeno. Od tada postoji solidarnost između njih i SI, i u tome što smo odbili dijalog s onima koji su pokazivali neprijateljski stav prema Birou, i u našoj finansijskoj i javnoj pomoći tokom represije koja je usledila (videti deklaraciju koju je potpisalo 79 strazburških studenata u aprilu, u znak podrške Piovi koji je izbačen sa univerziteta; kazna je povučena nekoliko meseci kasnije). Šnajder i Vajr-Piova su

ostali čvrsti pod pretnjama i kaznama; međutim, tu čvrstinu nisu zadržali u odnosu prema SI.

Pravna represija koja je odmah započela u Strazburgu (praćena brojnim delima sličnog karaktera koja i dalje traju), koncentrisala se na navodnu nelegalnost AFGES biroa koji je, nakon objavljivanja situacionističkog pamfleta, počeo da se smatra za obični de facto biro koji uzurpira predstavništvo studentske unije. Potreba za ovakvom represijom se još više povećala jer je sveta alijansa buržoazije, staljinista i sveštenstva imala još manje podrške među 18 000 gradskih studenata nego što je to imao Biro. Sve je otpočelo sudskim nalogom 13. decembra, kojim su oduzete prostorije Asocijacije i zabranjen sastanak koji je Biro planirao za 16. decembar na kojem bi se glasalo o raspadu AFGES-a. Ovako nešto (proisteklo iz pogrešnog uverenja da bi većina studenata podržala Biro kada bi imala priliku da glasa o tome) je zaustavilo dalji razvoj događaja i značilo da su naši drugovi – kojima je jedini cilj bio da prekinu svoju ulogu predvodnika – morali da nastave sa otporom sve do januara. Najveći uspeh Biroa do tada bio je način na koji su se nosili s ruljom novinara koja se slila da traži intervjue: većinu njih su odbili i uz uvrede oterali one koji su predstavljali najgore TV stanice (Francuska televizija, Planet), čime su primorali jedan deo medija da daje tačnije izjave o skandalu i da manje neprecizno prenosi AFGES-ove kominikee. Budući

da se borba sada vodila isključivo na polju administrativnih mera i da je legalni AFGES biro i dalje imao kontrolu nad lokalnim ogrankom studentske zajednice, Biro je uzvratio udarac odlukom od 11. januara, implementiranom narednog dana, da zatvori Univerzitetski centar za psihološku pomoć, koji je finansijski zavisio od MNEF-a (Nacionalna studentska zajednica – prim. CLS), „zbog uverenja da je taj centar manifestacija psihijatrijske parapolicijske kontrole u studentskim krugovima, čija je očigledna funkcija da održi pasivnost svih eksploatisanih sektora... smatrajući da je postojanje ovog centra sramota i pretnja po sve studente ovog univerziteta koji su rešeni da slobodno razmišljaju.” Na nacionalnom nivou, UNEF je zbog revolta svog strasburškog ogranka – koji je pre toga uzdizan kao primer – primoran da prizna svoj sveopšti bankrot. Iako očigledno nije išao tako daleko da brani iluzije sindikalnih sloboda koje su tako otvoreno zabranjivane, UNEF ipak nije mogao da prihvati sudsko odstranjivanje strasburškog biroa. Strazburška delegacija je stoga bila prisutna na generalnoj skupštini UNEFA u Parizu 14. januara i na početku sastanka je tražila glasanje o pitanju raspuštanja celog UNEF-a „uzimajući u obzir da se UNEF proglasio sindikatom koji ujedinjuje avangardu omladine (Povelja iz Grenobla, 1946) u vreme kada je trejdunionizam (žuti, reformistički sindikalizam – prim. CLS) odavno poražen i pretvoren u sredstvo samoregulacije

modernog kapitalizma kojim se radnička klasa pokušava integrisati u robni sistem; ... s obzirom da je avangardna pretenzija (u smislu vođstva – prim. CLS) UNEF-a izobličena njegovim proto-reformističkim sloganima i praksom; ... s obzirom na to da je studentski sindikalizam⁶ prosta farsa i da se mora staviti tačka na nju.“ Obraćanje zaključuje pozivom „svim revolucionarnim studentima sveta ... da se pridruže svim eksploatisanim ljudima njihovih zemalja u pokretanju beskompromisne borbe protiv svih aspekata starog sveta, sa ciljem da se doprinese međunarodnoj vlasti radničkih saveta.“ Samo su dve delegacije, iz Nanta i studenata rekonvalescenata, glasale sa strasburškom sekcijom po ovom predlogu prije saslušanja izveštaja rukovodstva. (Trebalo uzeti u obzir da je tokom prethodnih sedmica mlada UNEF birokratija uspela razrešiti dva biroa, iz Bordoia i Klermon-Ferana, koji su podržali pozicije AFGES-a.) Strasburška sekcija je napustila zasedanje tokom sednice, osećajući da je rekla sve što je imala za tu priliku.

Poslednji nastup Biroa nije bio tako plemenit. U ovo vreme trojica situacionista su izbačeni iz SI zbog zajedničkog učešća – što su i priznali pred SI – u širenju nekoliko laži protiv Kajatija, za koga su se nadali da će i sam biti isključen (vidi traktat od 22. januara „Upozorenje! Tri provokatora!“). Nji-

6 Termin „studentski sindikalizam“ smo objasnili u našem predgovoru. (prim. CLS)

hovo isključenje nije imalo nikakve veze sa strasburškim skandalom – čini se da su se tokom njege, kao po svemu ostalom, slagali za zaključcima diskusija unutar SI – ali se poklopilo da su se dvojica nalazila u strasburškoj regiji. Povrh toga, kao što smo rekli, neki strasburški studenti počeli su se ljutiti zato što ih SI nije nagradila *regrutacijom*. Isključeni lažovi tražili su nerezervisane slušaoce i računali da će novim lažima prikriti stare laži. Svi oni koje je SI *odbila* združili su se u mističnoj pretenziji „prevazilaženja“ prakse koja ih je osudila. Počeli su verovati novinama, čak su se nadovezivali na njih. Sebe su smatrali masom koja je „osvojila vlast“ u Strasburškoj Komuni. Govorili su sebi da nisu dobili tretman kakav revolucionarni proletarijat zaslužuje, i da je njihova istorijska akcija prevazišla sve prethodne teorije. Zaboravljajući da je jedina njihova „akcija“ u ovoj aferi bilo nekoliko sitnih doprinosa u *nacrtu teksta*, kolektivno su kompenzovali ovaj nedostatak naduvavanjem iluzija. Sve je svedeno na kolektivno maštanje koje je trajalo nekoliko sedmica dok se doza konstantno ponavljanih izmišljotina stalno povećavala.

Tuće studenata koji su aktivno podržavali skandal podelio se na dva jednaka dela. Ovaj dodatni problem se postavio kao *probni kamen*. Kao i obično nismo ništa obećavali onima koji su bili „pristalice SI“ i jasno smo naglasili da nećemo: na njima je bilo, jednostavno i bezuslovno, da budu pristalice istine. Vajr-Piova

i još neki pristali su uz laži „Grenotina“ (trojica izbačenih – prim. CLS) (iako sigurno bez znanja o nekoliko preteranih kleveta Freja i Grenoa, ali svakako sa poznavanjem ostalih). Andre Šnajder, čiju su podršku lažovi hteli obezbediti pošto je držao titulu predsednika AFGES-a, zatrpan je lažnim pričama svakog od njih, i poverovao im je bez provere njihovih tvrdnji. Ali već za nekoliko dana, samostalno uvidevši količinu neospornih laži koje su ti ljudi morali proturati posvećenima njihovom poduhvatu, Šnajder je odlučio javno priznati grešku: u svom traktatu „Sećanja iz kuće mrtvih“ odrekao se onih što su ga zavarali i naveli da stane iza lažnih optužbi protiv SI. Povratak Šnajdera, čiji su karakter lažovi podcenili i koji je stoga bio u poziciji da u potpunosti sagleda manipulaciju, zadalo je konačan udarac u Strasburu isključenim i njihovim saučesnicima, koji su već diskreditovani na drugim mestima. U svojoj srdžbi ovi bednici su Šnajdera, koga su sedmicu ranije težili privući da bi dodali sebi na kredibilitetu, proglasili slaboumnom osobom koji se spustio „na nivo SI“. (Sve češće, u poslednje vreme, u raznim situacijama, lažovi završavaju svoje napade nepromišljeno identifikujući „nivo SI“ sa *prostom činjenicom iznošenja istine* – identifikacija koja nam ide na čast.)

Pre nego što će proći tri meseca, grupa oko Freja (jednog od trojice – prim. CLS) sa Vajr-Piovom i ljudima koji su bili istrajni u svom upornom držanju (u jednom trenutku bilo ih je osam ili devet)

odala je istinu o svojoj tužnoj situaciji: zasnovana na infantilnim lažima pojedinaca koji su jedni druge smatrali nespretnim lažovima, predstavljala je potpuno parodičnu sliku „kolektivne akcije“ u koju se nikada ne bi trebalo upustiti; i ljudi sa kojima nikada ne bi trebalo raditi! Otišli su tako daleko da su pokrenuli *izbornu kampanju* među strasburškim studentima. Desetine stranica slabo zapamćenih situacionističkih ideja i fraza nabacane su, bez ikakve spoznaje o apsurdnu, sa ciljem *zadržavanja „vlasti“ strasburške sekcije MNEF-a*, minibirokratske grofovije Vajr-Piove, koji se kandidovao za ponovni izbor 13. aprila. Uspešni u ovoj avanturi koliko u prethodnim poduhvatima, potučeni su od strane isto toliko glupavih – staljinista i hrišćana, koji su prirodno bili okretniji na polju izborne politike, i koji su bili u poziciji da suparnike potkažu kao „lažne situacioniste“. U svom članku „SI vam je lepo rekla“, objavljenom sledeći dan, Andre Šnajder je sa lakoćom prikazao kako su se ovi neuspešni pokušaji iskorištavanja *zaostataka* skandala starih pet meseci za promotivne svrhe potpuno odrekli duha i ciljeva skandala. Konačno, Vajr-Piova u kominikeu od 20. aprila kaže: „Smešno mi je da sam potkazan kao „nesituacionista“ – nešto što sam i sam govorio i pre nego što se SI uspostavila kao zvanična vlast.“ Ovo je reprezentativan primerak široke i već zaboravljene literature. Da je SI postala *zvanična vlast* – ovo je jedna od tipičnih teza Vajr-Piove i Freja, koju

može proveriti svako zainteresovan; nakon toga može se imati uvid u inteligenciju ovih teoretičara. Pored ovoga, činjenica da Vajr-Piova izjavljuje (bilo „javno“, „tajno“ ili u „proklamacijama“ rezervisanim za bliske saučesnike u laži) kako nije pripadao SI u trenutku kad god padala to naše pretvaranje u „zvaničnu vlast“ – *gnusna je laž*. Svako ko ga poznaje zna da Vajr-Piova nije *nikada* imao priliku da za sebe tvrdi kako je bilo šta osim „nesituacioniste“ (vidi šta smo gore napisali vezano za kominike AF-GES-a od 29. novembra).

Najpovoljniji rezultati čitave afere prirodno nadilaze ovaj nov i mnogo publikovan primer našeg odbijanja da prihvatimo bilo šta od neo-militantizma u potrazi za podčinjavanjem. Ništa manje zanemarlivo je to da je skandal izazvao službeno priznanje nepopravljivog raspada UNEF-a, raspada koji je bio intenzivniji od samih njegovih naznaka: coup de grâce (ubistvo iz samilosti – prim. CLS) je odzvanjalo 56. kongresom u julu u Lionu kada je predsednik Vandembri morao priznati: „Jedinstvo UNEF-a odavno je okončano. Svaka sekcija živi (ovaj termin je pretenciozno netačan – prim. SI) zasebno, ne obraćajući pažnju na direktive Nacionalnog komiteta. Sve veći procep između članstva i upravnih tela doveo nas je pred propadanje. Istorija sednica UNEF-a je postala ništa više od istorije kriza ... Reorganizacija i oživljavanje aktivnosti pokazale su se nemogućim.“ Jednako smešni bili su sporedni ispa-

di među academicima koji su umišljali da se radi o još jednom dnevnom pitanju za raspravu. Očekivano, smatrali smo da je pozicija koju je zauzelo četrdeset profesora i asistenata na Fakultetu umetnosti u Strasburu, koji su optužili *lažne studente* za ovu „buru u čaši vode“ zbog lažnih problema „i bez senke rešenja“, logičnija i društveno racionalnija (kao što je bila i presuda sudije Labadora) od laskavog pokušaja podrške koju je pružilo nekoliko oronulih modernističkih institucionalista škrugućući kostima u svojim profesorskim foteljama na „Društvenim naukama“ u Nanteru (besramnik Turen, lojalni Le-febr, maoista Bodrijar, prepredeni Luro).

Zapravo, mi želimo da ideje ponovo postanu *opasne*. Ne možemo da prihvatimo beskičmenjaštvo lažnih svestranih interesovanja, kao da smo neki Sartri, Altiseri, Aragoni ili Godari. Sećamo se reči nekakvog profesora Luijea, objavljenih u *Nouvel Observateur* (21. decembar 1966.): „Ja sam za slobodu mišljenja. Ali ako ima nekih Situacionista ovde, nek se gube.“ Iako ne poričemo u potpunosti efekat koji je širenje nekolicine osnovnih istina moglo da ima u blagom ubrzavanju pokreta koji gura usporenu francusku omladinu ka svesti o pretećoj opštoj krizi društva, smatramo da je širenje *Bede studentskog života* predstavljalo mnogo značajniji faktor razjašnjavanja u nekim drugim zemljama gde je taj proces već sada mnogo dalje odmakao. U pogovoru svoje edicije Kajatijevog teksta, engleski

situacionisti pišu: „Najrazvijenija kritika savremenog života iskazana je u jednoj od nerazvijenijih savremenih zemalja – u zemlji koja još uvek nije dospela do tačke gde nestajanje svih vrednosti postaje potpuno očigledno i rađa odgovarajuće snage radikalnog odbijanja. U francuskom kontekstu, situacionistička teorija je predvidela društvene snage pomoću kojih će biti realizovana.“ Ove teze *Bede studentskog života* su naišle na mnogo bolje razumevanje u SAD i Engleskoj (štrajk u Londonskoj školi ekonomije u martu izazvao je određenu pometnju, a komentator Tajmsa je sa žaljenjem u njemu uočio povratak klasne borbe za koju je mislio da stvar prošlosti). U manjoj meri, ovo je slučaj i u Holandiji - gde je SI kritika, koja dovodi do još žešće kritike zbog samih događaja, imala izvestan efekat u skorašnjem razbijanju „Provo“ pokreta, kao i u skandinavskim zemljama. Borba studenata iz Zapadnog Berlina ovog proleća takođe je pokupila neke aspekte kritike, mada još uvek na vrlo neorganizovan način.

Ali revolucionarna omladina nema alternative do priključivanja masama radnika i radnica koji će, na osnovama iskustva novih uslova eksploatacije, nastaviti borbu za upravljanje svojim svetom i raskid sa radom. Kada mladi ljudi počnu da shvataju trenutnu teoretsku formu ovog stvarnog pokreta koji svuda spontano izbija iz samog modernog društva, to je samo trenutak napretka u kome ova objedi-

njena teoretska kritika (neodvojiva od adekvatnog *praktičnog spoja*) nastoji da prekine ćutanje i opštu organizaciju separacije. Samo u tom smislu možemo naći rezultat zadovoljavajućim. Kada govorimo o revolucionarnoj omladini, mi naravno ne mislimo na onu otuđenu i semiprivilegovanu struju koju je oblikovao univerzitet – centar koji je prirodna baza zadivljenog konzumiranja sanjareće situacionističke teorije koja se smatra najnovijom spektakularnom modom. Mi ćemo nastaviti da to osujećujemo i opovrgavamo takve pohvale. Pre ili kasnije, postaće jasno da SI treba da bude procenjivana ne na osnovu površno skandaloznih aspekata nekih oblika u kojima se pojavljuje, već na osnovu *suštinski skandalozne* centralne istine.

BEDA STUDENTSKOG ŽIVOTA

*razmatrana u njenim ekonomskim, političkim,
socijalnim, psihološkim, seksualnim i posebno
intelektualnim aspektima, uz skroman predlog za
njeno ukidanje*

*Strazburška sekcija Saveza studenata
(AFGES)*

22. novembar 1966.

I. – Učinimo sramotu još sramnijom tako što ćemo je učiniti javnom

Opšte je poznato da je student, uz popa i pandura, najprezrenije stvorenje u zemlji Francuskoj. Ali, oni razlozi za taj prezir koji samo odražavaju vladajuću ideologiju su često pogrešni, dok razlozi koji taj prezir čine potpuno opravdanim s revolucionarnog stanovišta ostaju potisnuti i neizrečeni. Pristalice lažne opozicije ipak su svesne te greške, koju i sami čine. Oni izokreću svoj stvarni prezir u paternalističko divljenje. Impotentna levičarska inteligencija (od *Les Tempes Modernes* do *L'Express*) zapada u pravi trans govoreći o „usponu studenata“ i očiglednom opadanju birokratskih institucija (od „komunističke“ partije do staljinističkog UNEF), ljubomorno ističući svoju „moralnu i materijalnu“ podršku. Ovde ćemo ukazati na prave razloge koji stoje iza te brige za studente i otkriti njihovu duboku povezanost s vladajućom stvarnošću prekomerno razvijenog kapitalizma. U ovom pamfletu ti razlozi biće demaskirani jedan po jedan: prevazilaženje otuđenja nužno sledi trag otuđenja.

Sve dosadašnje analize i istraživanja studentskog života ignorisali su prava pitanja. Nijedno od njih nije izašlo iz okvira akademskih specijalizacija (psihologija, sociologija, ekonomija) i zato je ostajalo suštinski pogrešno. Furije je davno primetio tu „metodološku kratkovidost“ u tretiranju suštin-

skih pitanja koja se ne dovode u vezu s modernim društvom kao *celinom*. Fetišizam činjenica maskira suštinske kategorije; detalji zaklanjanju *totalitet*. O ovom društvu je rečeno sve osim onoga što ono stvarno jeste: društvo u vlasti *robe* i *spektakla*.

U svojoj studiji *Les Héritiers: les étudiants et la culture* (Naslednici: studenti i kultura), sociolozi Burderon i Pasdije takođe su ostali impotentni pred tih nekoliko delimičnih istina koje su uspjeli da izlože. Uz sve dobre namere, uspjelo im je samo da se vrate na pozicije profesorskog moralizma, na nezaobilaznu kantovsku etiku „stvarne demokratizacije kroz stvarnu racionalizaciju obrazovnog sistema“ – to jest, na propovedanja samog sistema. Za to vreme, njihovi učenici, razni Kravec⁷, zadovoljavaju svoje sitnobirokratske sklonosti prežvakavajući ofucanu revolucionarnu frazeologiju.

Spektakularno postvarenje modernog kapitalizma⁸

7 Mark Kravec, poznati demagog među politikosima iz UNEF, napravio je veliku grešku upuštajući se u „teorijska istraživanja“: godine 1964. objavio je odbranu studentskog sindikalizma u *Les Tempes Modernes*, da bi ga posle godinu dana, na stranicama istog časopisa, osudio.

8 Podrazumeva se da pojmove kao što su spektakl, uloga, itd, koristimo u situacionističkom smislu. („Spektakl“ je pojam najdetaljnije razrađen u knjizi situacioniste Gi Debora *Društvo spektakla* objavljenoj 1967. Na prvi pogled neshvatljiv, „spektakl“ u stvari proističe iz onoga što je Marks u prvoj glavi prvog toma *Kapitala* nazvao „fetišizmom robe“ – gde stvar proizvedena za razmjenu, roba, dobija moć nad ljudima u društvu u kome svi proizvode radi razmene – a o čemu Đerđ Lukač dalje teoretiše u knjizi *Istorija i klasna svest*. Spektakl je u suštini skup otuđenog delovanja i ciljeva koji se reprodukuju u sistemu otuđenog rada (videti sledeći odeljak). On u sebe sistematski integriše sve

svakome dodeljuje posebnu ulogu u sistemu opšte pasivnosti. Student nije izuzetak od tog pravila. Njegova uloga je privremena: to je samo glavna proba za preuzimanje njegove krajnje uloge kao konzervativnog elementa u okviru robnog sistema. Biti student je oblik inicijacije.

Ta inicijacija na magičan način sažima sve odlike mistične inicijacije. Ona je potpuno odsečena od istorijske, individualne i društvene stvarnosti. Student vodi dvostruki život, razapet između svog sadašnjeg statusa i potpuno odvojene buduće uloge u koju će jednog dana iznenada biti bačen. U međuvremenu, njegova šizofrena svest omogućava mu da se povuče u svoju „inicijacijsku grupu“, da zaboravi na budućnost i da se prepusti mističnom transu sadašnjice zaštićene od istorije. Njegovo izbegavanje da se suoči sa sopstvenom situacijom, posebno ekonomskom, ne treba da čudi: u našem „društvu obilja“ on je i dalje prosjak. Više od 80% studenata dolazi iz platnih razreda viših od radničkog, ali 90% studenata ima prihode manje od prihoda najslabije plaćenih radnika. Siromaštvo studenata je anahronizam društva spektakla: oni tek treba da dostignu novu bedu novog proletarijata. U vreme kada se sve više mladih ljudi otima iz okova moralnih

otuđene vidove naših života, od bezglave potrošnje do režimskih ideologija, a pri tom nas pretvara u pukog posmatrača *sveta stvari* koje *dominiraju životom*. Tako se spektakl može objasniti na više načina: kao „kapital akumuliran do stepena u kome postaje prizor“, kao sveprisutni „monolog sistema“ i kao vrhunac „dominacije vidljivih i nevidljivih stvari nad društvom.“ – prim. CLS)

predrasuda i autoriteta porodice, u kojima su od malih nogu bili izloženi brutalnom, ogoljenom izrabljivanju, naš student se čvrsto drži svog neodgovornog i ispraznog „produženog detinjstva“. Produžena adolescent-ska kriza može da dovede do povremenih sukoba sa porodicom, ali on nema ništa protiv da ga najrazličitije institucije koje upravljaju njegovim svakodnevnim životom tretiraju kao nedonošče; ako ponekad i prestanu da mu seru u lice, to je samo zato da bi se brižno nadvile nad njim i krenule da mu sole pamet.

Beda studenta je samo najgroteskniji izraz kolonizacije svih domena društvene prakse. Projekcija osećanja krivice celog društva na studente, maskira bedu i potčinjenost svih.

Ali, iza našeg prezira prema studentu stoje drugi razlozi. On nam se gadi ne samo zbog svoje stvarne bede, već zbog svog ležernog pristanka na bedu svake vrste, zbog te bolesne sklonosti da se valja u sopstvenom otuđenju u nadi da će, usred opšteg nedostatka interesovanja za bilo šta, probuditi interesovanje za hendikepe svog posebnog položaja. Imperativi modernog kapitalizma nalažu da većina studenata postanu tek *niži kadrovi* na funkcijama koje su u XIX veku imali kvalifikovani radnici.⁹ Suočen s tako sumornom i osrednjom „nagradom“ za svoje sramno trpljenje sadašnje bede, student radije traži utočište u nestvarno življenoj stvarnosti, koju ukrašava iluzornim sjajem.

⁹ Samo bez revolucionarne svesti: kvalifikovani radnici nisu imali iluzija o napredovanju u službi.

Student je stoički rob: što ga više njegovi autoriteti vezuju lancima, to on sebe zamišlja slobodnijim. Kao i njegova nova porodica, univerzitet, student voli da na sebe gleda kao na „najnezavisnije“ društveno biće iako je u stvarnosti *direktno potčinjen* najmoćnijim sistemima društvenog autoriteta: porodici i državi. Kao njihovo lepo vaspitano, zahvalno i *poslušno dete*, on deli i oličava sve vrednosti i mistifikacije sistema. Iluzije koje su nekada bile nametane kvalifikovanim radnicima sada se svesno projektuju u masu budućih nižih funkcionera.

Ako je drevni oblik društvene bede proizveo najgrandiozniji sistem kompenzacije koji je svet ikada video (religije), studentu, u njegovoj marginalnoj bedi, kao jedina uteha ostaju izlizane slike vladajućeg društva, farsične repeticije svih njegovih otuđenih proizvoda.

Kao ideološko biće, francuski student stiže uvek *prekasno*. Sve vrednosti i sav entuzijazam kojima se toliko razmeće u svom malom, zatvorenom svetu, istorija je odavno odbacila kao komične i neodržive iluzije.

Nekada davno univerziteti su imali određen prestiž; student istrajava u uverenju da je srećan što je dospao na takvo mesto. Ali, došao je prekasno. Njegovo mehaničko, specijalizovano obrazovanje je duboko degradirano (u poređenju s ranijim opštim nivoom buržoaske kulture)¹⁰, baš kao i njegov lični intelektualni nivo: moderni ekonomski sistem zahteva masovnu proizvodnju neobrazovanih studenata nesposob-

10 Ovdje mislimo na kulturu Hegela i enciklopedista, a ne na kulturu Sorbone i *École Normale Supérieure*.

nih za samostalno razmišljanje. Univerzitet je postao institucionalizovana organizacija neznanja. „Visoka kultura“ je degradirana na pokretnu traku za proizvodnju profesora koji su svi redom kreteni, a većina zreli samo za to da budu ismejani pred bilo kojom grupom srednjoškolaca. Ali, u svojoj mentalnoj menopauzi, student nije svestan toga; on nastavlja da s dužnim poštovanjem sluša svoje nadređene, svesno potiskujući svaki kritički impuls i potpuno se utapajući u mističnu iluziju uloge „studenta“ – nekoga ozbiljno posvećenog izučavanju *ozbiljnih stvari* – u nadi da će mu njegovi profesori na kraju otkriti krajnju tajnu sveta. Buduće revolucionarno društvo odbaciće svu larmu amfiteatara i kabineta kao puko *verbalno zagađenje*. Student je već sada samo loš vic.

Student nije svestan da istorija menja čak i njegovu „kulu od slonovače.“ Famosna „kriza univerziteta“, detalj opšte krize modernog kapitalizma, ostaje predmet dijaloga gluvonemih: specijalista svih fela. Ta kriza je izraz teškoća koje taj *zaseban sektor proizvodnje* ima zbog svog odloženog prilagođavanja proizvodnom aparatu u celini. Ostaci stare liberalno-buržoasko univerzitetske ideologije postali su banalizovani usled ubrzanog iščezavanja njihove društvene osnove. U vreme kapitalizma „slobodne trgovine“, kada je liberalna država ostavljala univerzitetu određenu marginalnu slobodu, univerzitet je mogao da sebe zamišlja kao nezavisnu silu. Ali, čak i tada on je bio tesno vezan za potrebe tog tipa društva, snabdevaju-

ći njegovu privilegovanu manjinu adekvatnim opštim obrazovanjem, pre nego što ova zauzme svoje pozicije u okviru vladajuće klase. Patetična gorčina mnogih profesora mučenih nostalgijom¹¹ izvire iz činjenice da su izgubili svoju raniju ulogu pasa-čuvara svojih budućih gospodara i bili prisiljeni da se zadovolje ne tako plemenitom ulogom pasa zaduženih za usmeravanje stada „belih kragi“ ka njihovim fabrikama i kancelarijama, u skladu s potrebama planske ekonomije. Ti profesori u svom arhaizmu vide alternativu tehnokratizaciji univerziteta i tvrdoglavo nastavljaju da iznose komadiće „opšte kulutre“ pred publiku sastavljenu od budućih specijalista, koji s tim jednostavno neće znati šta da rade.

Mnogo ozbiljniji, i samim tim mnogo opasniji slučaj predstavljaju modernistički orijentisani levičari iz UNEF, predvođeni „ekstremistima“ iz FGEL, koji zahtevaju „reformu same strukture univerziteta“ u cilju „reintegracije univerziteta u društveni i ekonomski život“ – to jest, u cilju njegovog prilagođavanja potrebama modernog kapitalizma. Fakulteti koji su nekada snabdevali vladajuću klasu „opštom kulturom“ sada su pretvoreni u fabrike koje punom parom proizvode niže i srednje kadrove. Umesto da dovedu u pitanje taj istorijski proces, koji je i poslednji relativno autonoman sektor podredio zahtevima robnog sistema,

11 Ne usuđujući se da i dalje govore u ime filistinskog liberalizma, oni evociraju bajkoliku slobodu univerziteta iz srednjeg veka, iz epohe „demokratske neslobode“.

naši progresivci protestuju zbog odlaganja i neefikasnosti u sprovođenju tog procesa. Oni su zagovornici budućeg kibernetizovanog univerziteta, koji, tu i tamo, već podiže svoju ružnu glavu.¹² Robni sistem i njegove moderne sluge – to su naši neprijatelji.

Ali, svi ti sukobi odvijaju se iznad glave našeg studenta, negde u nebesima koja nastanjuju njegovi gospodari. On nema nikakvu kontrolu nad svojim životom – *sam život* je ono što mu potpuno izmiče.

Zbog svog akutnog ekonomskog siromaštva student je osuđen na određeni oblik *preživljavanja*. Ali, beskrajno samozadovoljan kao i u svemu drugom, on paradira tom bedom kao da je reč o nekom originalnom „životnom stilu“, praveći vrlinu od svoje odrpanosti i glumajući boema. „Boemština“ je u svakom slučaju daleko od toga da bude originalan odgovor na bilo šta, ali ideja da se može živeti uistinu boemskim životom bez potpunog i konačnog raskida sa univerzitetskim miljeom je prosto smešna. Ali, naš student-boem (a svim studentima se sviđa ideja da u njima kuca boemsko srce) uporno drži do te imitatorske i degradirane verzije nečega što je, u najboljem slučaju, samo osrednje lično rešenje. Trideset godina nakon Vilhelma Rajha (sjajnog edukatora mladih)¹³ taj nesuđeni „nekonformista“ i dalje sledi najtradicionalnije oblike ljubavno-erotskog ponašanja, reprodukujući opšte odnose klasnog

12 Videti tekst „Prepiska s jednim kibernetičarem“ u *Internationale Situationniste* br. 9 i situacionistički tekst *La torture dans la vitrine*, napad na „neoprofesora“ A. Molea.

13 Videti V. Rajh, *Seksualna borba mladih i Funkcija orgzama*.

društva kroz svoje interseksualno iskustvo. Lakoća s kojom ga je moguće mobilisati za bilo koji cilj rečit je dokaz njegove stvarne impotencije.

Uprkos manje-više ležernom raspolaganju svojim vremenom u okviru margine lične slobode koju mu dodeljuje totalitarni spektakl, student izbegava avanturu i eksperiment u korist sigurnog i rutinskog kretanja kroz prostorno-vremensku dimenziju koju su za njegovo dobro organizovali anđeli-čuvari sistema. Iako ga niko ne bje po ušima da razdvaja svoje radno i slobodno vreme, on to ipak čini, potpuno dobrovoljno, u isto vreme licemerno izražavajući prezir prema „štreberima“ i „bubanju“. Pristaje na svaki oblik odvajanja i onda jadikuje zbog „nedostatka komunikacije“ u svojim religioznim, sportskim, političkim ili sindikalnim klubovima. Toliko je glup i jadan da se dobrovoljno predaje Univerzitetским centrima za psihološku pomoć, tim psiho-poličijskim kontrolnim stanicama, čiju su mrežu osnovali predvodnici moderne represije i koja je, prirodno, bila pozdravljena kao velika pobeda studentskog sindikalizma.¹⁴

Ali, stvarna beda svakodnevnog studentskog života svoje neposredno i fantastično zadovoljenje nalazi tek u opijumu kulturnih roba. U kulturnom spektaklu student prepoznaje svoj prirodni ambijent i sebe kao njegovu najverniju mušteriju. Iako se nalazi blizu izvora proizvodnje,

14 Svaki normalan čovek pojaviće se pred psihijatrom, u njegovom utvrđenom azilu, samo ako mu na silu navuku ludačku košulju. Ali, studente je dovoljno obavestiti da su u njihovom getu otvorene isturene stanice: odmah će pohrliti tamo u tolikom broju da će morati da čekaju u redu.

pristup pravom Svetilištu kulture nije mu dozvoljen; on otkriva „modernu kulturu“ samo kao fascinirani posmatrač. U epohi kada je *umetnost mrtva*, on ostaje najlojalniji zaštitinik pozorišnih i filmskih klubova i najnezasitiji potrošač prepakovanih ostataka tog mumificiranog leša izloženih u kulturnim supermarketima. Bezrezervna i nekritička potrošnja: to je njegov pravi element. Kada „kulturni centri“ ne bi postojali, student bi morao da ih izmisli. On je savršen primer za sve najpliće zaključke američkih istraživanja tržišta: posvećeni potrošač, uslovljen reklamom i strasno obuzet suprotnim osećanjima prema proizvodima identičnim u njihovoj ništavnosti, sa iracionalnom sklonošću ka robnoj marki X (Perek ili Godar, na primer) i sa iracionalnim predrasudama prema robnoj marki Y (recimo, Rob-Grile ili Leluš).

A kada „dobra“ koja proizvodi i organizuje kulturni spektakl poprime oblik ljudskih prilika na pozornici, on je njihova glavna publika, njihov idealni posmatrač. Studenti u masama hrle da gledaju njihove najopsćenije egzibicije. Kada sveštenici različitih crkvi organizuju svoje kljaste rasprave bez posledica (seminari o „marksističkoj“ misli, konferencije katoličkih intelektualaca) ili kada se književni otpad okupi da zajedno uživa u svojoj impotenciji (pet hiljada studenata prati forum pod nazivom „O mogućnostima literature“), ko osim studenata popunjava sve te sale?

Nesposoban za prave strasti, student se zadovoljava bezstrasnim polemikama između slavnih ličnosti Neinteligencije: Altiser – Garodi – Sartr – Bart – Pi-

kar – Lefevr – Levi-Stros – Olidej – Šatel – Antoan; ili između rivalskih ideologija, čija je jedina funkcija da raspravom o lažnim pitanjima maskiraju ona prava: humanizam – egzistencijalizam – strukturalizam – scijentizam – novi kriticizam – dijalektički naturalizam – kibernetizam – planetizam – metafilozofija.

Student sebe smatra avangardnim ako je gledao poslednji Godarov film ili kupio najnoviju knjigu nekog iz grupe *Arguments*¹⁵ ili učestvovao u poslednjem hepeningu seronje Lapasada. On otkriva najnovija istraživanja s istom briznom s kojom tržište uspeva da proizvede sintetičke verzije davno zastarelih (iako nekada možda važnih) poduhvata; u svom neznanju, u svakoj imitaciji vidi kulturnu revoluciju. Potpuno je opsednut time da održi svoj kulturni status. Kao i svi ostali, veoma drži do nabavke reprinta važnih i teških tekstova koje „masovna kultura“ liferuje fantastičnom brzinom.¹⁶ Pošto ne zna da čita, ostaje mu samo da pomno bulji u njih.

Ipak, njegova omiljena literatura je štampa specijalizovana za promociju grozničave potrošnje kulturnih noviteta; on glatko prihvata sve njene oglase kao smer-nice za svoj ukus. Uživa u *L'Express* ili *Le Nouvel Observateur*; ili možda više voli *Le Monde*, koji smatra tačnom i istnski „objektivnom“ novinom, iako će za njen stil možda reći da je donekle težak. Da bi produbio svoje opšte znanje zaroniće u *Planete*, uglađeni magični časopis koji

15 O bandi *Arguments* i gašenju njihovog časopisa videti tekst SI iz 1963. „Na đubrištu istorije“.

16 U tom pogledu, ne može se dovoljno snažno preporučiti ono što najinteligentniji već praktikuju: njihovu krađu.

efikasno uklanja bore i mitesere sa starih ideja. To su vodiči od kojih naš student očekuje da ga upute u tajne modernog sveta i da ga učine politički svesnim!

Naime, u Francuskoj, više nego bilo gde drugde, student se zadovoljava time da bude *politizovan*. Ali, njegova politička participacija je potpuno posredovana spektaklom. Odatle njegovo vezivanje za bedne, ruševne ostatke levice koju su *još pre četrdeset godina* porazili „socijalistički“ reformizam i staljinistička kontrarevolucija. Gazde su dobro svesne tog poraza radničkog pokreta, kao i sami radnici, iako možda ne tako jasno. Ali, student o svemu tome nema pojma i nastavlja da bezglavo učestvuje u najkomičnijim demonstracijama koje nikada ne privlače nikog osim studenata. To krajnje političko neznanje čini univerzitet srećnim lovištem za manipulatore umirućih birokratskih organizacija, koje totalitarno programiraju studentsku opciju. Povremeno dolazi do devijantnih tendencija ka „nezavisnosti“; ali, nakon perioda simboličnog otpora, disidenti se bez izuzetka reintegrišu u poredak koji nikada nisu suštinski ni doveli u pitanje.¹⁷ Tako se „Revolucionarna komunistička omladina“ (trockisti), čiji naziv predstavlja slučaj najdementnije ideološke falsifikacije (nisu ni revolucionarni, ni komunisti, niti mladi), hvali kako se pobunila protiv Komunističke partije, da bi se zatim pridružila Papi u apelima za „mir u Vijetnamu“.

17 Poslednje avanture „Saveza komunističkih studenata“ i njihovog hrišćanskog rivala pokazuju da te studente povezuje isti temeljni princip: slepa poslušnost prema hijerarhijski nadređenim kadrovima.

Student se razmeće svojim protivljenjem „prevaziđenim“ aspektima de Golovog režima, ali čineći to on prećutno odobrava *sve ranije zločine* (kao što su staljinizam iz vremena Toljatija, Garodija, Hruščova i Maoa). Njegov mladalački stav je zato još *staromodniji* od režima – degolisti, ako ništa drugo, razumeju moderno društvo dovoljno dobro da bi njime upravljali.

Ali, to nije jedini studentov arhaizam. On se oseća dužnim da ima opšte mišljenje o svemu, da izgradi zaokružen pogled na svet koji će dati smisao njegovoj potrebi za neurotičnom aktivnošću i aseksualnim promiskuitetom. To ga čini lakim plenom poslednjih, klecavih misionarskih napora raznih crkvi. S pravom atavističkom strašću on se klanja pred raspadajućim ostacima Boga ili tragovima preistorijskih religija u verovanju da to obogaćuje i njega i vreme u kojem živi. Uz postarije provincijske dame, studenti čine društvenu kategoriju s najviše posvećenih vernika. Svuda okolo popove vređaju i šutiraju, ali univerzitet-ski kler slobodno nastavlja da popuje hiljadama studenata u svojim duhovnim klozetima.

Ipak, treba priznati da postoje i *neki* podnošljivo inteligentni studenti. Oni su lako iskoristili pravila smišljena za kontrolu mediokriteta. U tome su uspeli upravo zato što *razumeju sistem*; a razumeju ga upravo zato što ga preziru i zato što znaju da su njegovi neprijatelji. Oni su tu da bi od obrazovnog sistema uzeli ono najbolje što taj sistem ima da ponudi: pare. Koristeći kontradikciju koja obavezuje sistem da, makar na

kratke staze, finansira mali, relativno nezavistan sektor akademskih „istraživanja“, ti studenti hladnokrvno nastavljaju da šire seme pobune sve do najviših nivoa.

Njihov otvoreni prezir prema sistemu ide ruku pod ruku s lucidnošću s kojom poražavaju sve njegove lakeje, naročito one intelektualne. Oni su već postali teoretičari dolazećeg revolucionarnog pokreta i s punim pravom osećaju da sistem počinje da zazire od njih kao takvih. Oni uopšte ne kriju činjenicu da ono što tako lako uspevaju da izvuku od „akademskog sistema“ koriste za njegovo uništenje. Naime, student ne može da se buni protiv bilo čega ukoliko se ne pobuni i protiv svojih studija, iako nužnost te pobune sigurno oseća na manje prirodan način nego neki radnik, koji se spontano buni protiv svoje uloge radnika. Ali, student je proizvod modernog društva kao što su to i Godar i Koka-Kola. Svoje ekstremno otuđenje on može da dovede u pitanje samo tako što će u pitanje dovesti društvo u celini. Ta kritika nikako ne može da se odvija na studentskom terenu: student koji se poistovećuje s ulogom studenta zapravo se poistovećuje s lažnom vrednošću koja ga sprečava da shvati pune razmere svoje bede, držeći ga tako u okovima vrhunskog oblika lažne svesti. Ali, svuda tamo gde moderno društvo počinje da biva izloženo napadima, tu je i sve više mladih ljudi; njihova pobuna predstavlja najdirektniju i najsveobuhvatniju kritiku studentskog ponašanja.

II. – Nije dovoljno da teorija bude ostvarena u praksi; i praksa mora da pronade svoju teoriju

Nakon dugog perioda dremeža i permanentne kontrarevolucije, poslednjih nekoliko godina nazi-ru se prvi znaci novog perioda sukoba, najuočljivije među mladim ljudima. Ali, društvo spektakla, preko svojih predstava o sebi i svojim neprijateljima, nameće sopstvene kategorije svetu i njegovoj istoriji. Ono neprestano nastoji da nas uveri da je sve što se događa deo prirodnog poretka stvari, svodeći svaki istinski novi razvoj, koji najavljuje njegovo *prevazilaženje*, na nivo površnog potrošačkog noviteta. Pobuna mladih protiv načina života koji im se nameće zapravo je samo vesnik, prvi izraz mnogo šire subverzije koja će obuhvatiti sve one koji sve snažnije osećaju nemogućnost *življenja* u ovom društvu, uvod u novi revolucionarni period.

Pomoću uobičajenih metoda za izokretanje stvarnosti, vladajuća ideologija i njeni zvanični spikeri svode taj stvarni istorijski pokret na društveno-prirodnu kategoriju: na ideju o „mladima“. Svaka nova pobuna mladih predstavlja se kao deo večitog mladalačkog revolta svojstvenog svakoj generaciji, koji prirodno počinje da jenjava „kada mladi ljudi počnu da se uključuju u ozbiljne poslove vezane za proizvodnju i kada se pred njima nađu realni, konkretni zadaci.“ „Pobuna mladih“ je podvrgnuta pravoj žurnalističkoj inflaciji (ljudima se predstavlja

samo spektakl pobune koji ih udaljuje od mogućnosti da i sami istinski učestvuju u nekoj pobuni). To je možda nezgodan, ali nužan društveni sigurnosni ventil, veoma važan za nesmetano funkcionisanje sistema. Ta pobuna protiv društva samo jača to društvo, jer ostaje delimična, ograničena na *aparthejd* „adoslescentskih problema“ (analogno „rasnom“ ili „ženskom pitanju“), da bi je njeni učesnici uskoro „prerasli“. U stvarnosti, ako u modernom društvu uopšte postoji „problem mladih“, onda je to zbog proste činjenice da mladi ljudi na najakutniji način osećaju duboku društvenu krizu i da to pokušavaju da izraze. Mladi su proizvod modernog društva *par excellence*, bilo da pokušavaju da se integrišu u njega ili ga odbacuju na najradikalniji način. Ono što iznenađuje nije pobuna mladih, već rezignacija „odraslih“. Ali, uzroci tog povlačenja su istorijski, a ne biološki: prethodna generacija je stasavala u periodu teških poraza i morala da guta sve laži koje su pratile dugotrajnu, sramnu dezintegraciju revolucionarnog pokreta.

Kao kategorija za sebe, „mladi“ su javni mit vezan za kapitalistički oblik proizvodnje, izraz njegove dinamičnosti. Iluzorno preimućstvo mladosti posledica je ekonomske obnove nakon Drugog svetskog rata; na tržište je masovno stupila čitava generacija novih, mnogo povodljivijih potrošača, kojima je upravo ta *uloga* potrošača omogućila da se poistovete sa društvom spektakla. Ali, zvanična

ideologija se još jednom našla u kontradikciji sa društveno-ekonomskom stvarnošću (koja kaska za njom). Upravo su mladi iskazali neodoljivu, gnevnu žudnju za životom i spontano se pobunili protiv svakodnevnog dosade i mrtvog vremena koje stari svet nastavlja da proizvodi uprkos svim svojim modernizacijama. Najbuntovniji među njima iskazuju čisto, nihilističko odbacivanje ovog društva, bez trunke svesti o mogućnostima za njegovo prevazi- laženje. Ali, ta perspektiva ipak počinje da se sa- gledava i razvija širom sveta. Ta svest mora da po- primi oblik dosledne teorijske kritike i da pronade načine za praktičnu organizaciju te doslednosti.

Na najprimitivnijem nivou, „delinkventi“ širom sveta sa otvorenom nasilnošću izražavaju svoje od- bijanje da budu integrisani u društvo. Ali, apstrak- tan karakter tog odbijanja sprečava ih da prevaziđu kontradikcije sistema čiji su oni spontani, negati- van proizvod. Delinkvente proizvodi svaki aspekt sadašnjeg društvenog poretka: urbanizam stam- benih projekata, opšti slom vrednosti, proširivanje zone sve ispraznijeg slobodnog vremena, sve veća policijsko-humanistička kontrola nad svim aspek- tima svakodnevnog života i borba za ekonomsko preživljavnaje porodice koja je izgubla svaki zna- čaj. *Oni preziru rad, ali prihvataju robe.* Oni žele sve što spektakl ima da im ponudi i to žele odmah; ali, nemaju čime da plate. Ta osnovna kontradikcija potpuno dominira njihovim životima, osakaćujući

njihove pokušaje da istinski slobodno koriste svoje vreme, da se izraze, stvore neku vrstu zajednice. (Njihove mikrozaednice obnavljaju primitivizam na marginama razvijenog društva, a beda tog primitivizma nužno obnavlja hijerarhiju unutar bandi. Ta hijerarhija, koja može da se ostvari samo kroz rat s drugim bandama, *izoluje* svaku bandu u odnosu na druge i svakog pojedinca unutar bande.) Da bi izbegao tu kontradikciju delinkvent mora ili da se povuče tako što će početi da radi i zarađuje novac potreban za kupovinu roba – čemu je namenjen čitav sektor proizvodnje, posebno osmišljen da ga inicira u svet potrošnje (motorcikli, električne gitare, odeća, ploče, itd.) – ili da napadne zakone robe, bilo na najsiroviji način, tako što će je krasti, ili svesno, napredujući ka revolucionarnoj kritici sveta robe. Potrošnja „smekšava“ ponašaje tih mladih buntovnika i njihova pobuna se izokreće u najgori konformizam. Naime, pred delinkventima stoje samo dve budućnosti: buđenje revolucionarne svesti ili slepa poslušnost po fabrikama.

Holandija: Provo

Provo je bi prvi oblik prevazilaženja iskustva delinkvenata, organizacija prvih političkih izraza tog iskustva. *Provo* je nastao iz susreta nekoliko otpadnika iz sveta raspadajuće umetnosti u potrazi za karijerom i mase mladih buntovnika u potrazi

za samoizrazom. Njihova organizacija omogućila je obema stranama napredak ka novim oblicima sukobljavanja i njihovo razvijanje. „Umetnici“ su priložili nekoliko ideja o igri, iako još uvek mistifikovanih i više nalik na krpež od raznih ideoloških sastojaka; mladi butovnici nisu imali da ponude ništa drugo osim nasilnosti svog buntovništva. Od samog početka te dve tendencije bile su jasno razdvojene; mase bez teorije našle su se pod starateljstvom male klike sumnjivih vođa koji su svoju „vlast“ pokušali da održe na osnovu bučkuriša od „provoterske“ ideologije. Njihov neoartistički reformizam odneo je prevagu nad mogućnošću da se delinkventsko nasilje prenese na plan ideja u pokušaju prevazilaženja umetnosti. *Provo* je bio izraz poslednjeg reformizma modernog kapitalizma: *reforme* svakodnevnog života. Iako ništa manje od potpune revolucije neće moći da promeni život, hijerarhija *Provoa* – slično Bernštajnovoj viziji postepene transformacije kapitalizma u socijalizam putem reformi – veruje da nekoliko poboljšanja može da promeni svakodnevni život. Opređeljujući se za *fragmentarno*, *Provo* je završio prihvatajući *totalitet*. Da bi stvorili bazu, vođe *Provoa* su umesile smešnu ideologiju „provotarijata“ (artističko-političku salatu pomešanu sa ubuđalim ostacima gozbe na kojoj nisu učestvovali). Taj novi *provotarijat* navodno stoji naspram „poburžujčenog“ proletarijata (većiti refren svih kretena ovog stoleća). Pošto

se odriče totalne promene, *Provo* odbacuje jedinu snagu koja može da ostvari tu promenu. Proletarijat je motor kapitalističkog društva i zato njegova smrtna pretnja; sve je podešeno tako da ga potisne – partije, birokratski sindikati, policija (koja ga napada mnogo više nego *provose*), kolonizacija čitavog njegovog života – zato što je reč o jedinom istinski opasnom potencijalu. *Provosi* nisu shvatili ništa od svega toga; nesposobni za kritiku sistema proizvodnje ostali su zatočnici sistema kao celine. Kada je pobuna antisindikalističkih radnika zahvatila i bazu *Provoa*, koja se pridružila s direktnim nasiljem, zbuñeno rukovodstvo, koje je bilo potpuno ignorisano, nije smislilo ništa bolje od osude „ekscesa“ i poziva na nenasilje. To rukovodstvo, čiji je program bila provokacija vlasti s ciljem da se razotkrije njen represivni karakter, završilo je jadikujući da je bilo žrtva policijskih provokacija. Preko radija su pozivali mlade pobunjenike da prihvate vođstvo „provosa“, drugim rečima, istog onog rukovodstva koje je jasno pokazalo da je njegov magloviti „anarhizam“ najobičnija laž. Da bi razvila revolucionarnu kritiku, baza *Provoa* mora da se pobuni protiv sopstvenog rukovodstva, a to znači da se poveže sa objektivnim revolucionarnim snagama proletarijata i da odbaci ljude poput Konstana i De Vrija (prvi je zvanični umetnik Kraljevine Holandije, a drugi propali parlamentarni kandidat i veliki obožavalac engleske policije). Samo tako *provosi* će moći

da se uključe u autentične moderne sukobe, koje su i sami delimično nagovestili. Ako zaista žele da promene svet, onda će morati da shvate da nema nikakve koristi od onih koji se zadovoljavaju time da taj svet ofarbaju u belo.

SAD: Studentski pokret

Buneći se protiv svojih studija, američki studenti su direktno doveli u pitanje društvo kojem su takve studije potrebne. Njihova pobuna protiv univerzitetske hijerarhije (u Berkliju i drugde) od samog početka je bila postavljena kao *pobuna protiv čitavog društvenog sistema zasnovanog na hijerarhiji i diktaturi ekonomije i države*. Odbijajući poslovne i institucionalne uloge za koje bi njihove specijalizovane studije trebalo da ih pripreme, studenti su doveli u pitanje čitav sistem proizvodnje koji otuđuje sve aktivnosti i sve svoje proizvode od onih koji ih proizvode. Uprkos svim lutanjima i konfuziji, pobunjena američka omladina jasno teži izgradnji dosledne revolucionarne alternative usred „društva obilja“. Na žalost, oni ostaju fiksirani za dva relativno incidentna aspekta američke krize – za crnce i za Vijetnam; male organizacije „Nove levice“ ozbiljno pate zbog te činjenice. Njihov oblik delovanja pokazuje jasnu težnju ka autentičnoj demokratiji, ali slabost njihovog subverzivnog sadržaja dovodi ih u opasne kontradikcije.

Zbog kranjeg političkog neznanja i naivnih iluzija o tome šta se zaista događa u svetu, njihovo neprijateljstvo prema tradicionalnoj politici starih levičarskih organizacija lako se preusmerava u njeno nesvesno prihvatanje. *Apstraktna* opozicija njihovom društvu vodi ih ka obožavanju ili podršci njegovih najboljih neprijatelja: „socijalističkih“ birokratija Kine ili Kube. Grupa kao što je „Pobunjenički omladinski pokret“ može da u istom dahu osudi državu i da slavi „Kulturnu revoluciju“, tu lažnu pobunu orkestriranu od strane najgargantuanskije birokratije modernog doba: Maove Kine. U isto vreme, zbog upadljivog nedostatka sadržaja, te poluliberberske i nedirektne organizacije stalno upadaju u zamku ideologije „grupne dinamike“ ili zatvorenog sveta sekti. Raširena upotreba droga u isto vreme je izraz stvarne bede i protesta protiv te bede: to je lažna potraga za slobodom u svetu bez slobode, religiozna kritika sveta koji je već prevazišao religiju. Nije slučajno da su droge toliko prisutne u bitničkom miljeu (tom desnom krilu pobune mladih), gde odbijanje ideologija ide uporedo sa prihvatanjem najbudalastijih praznovolja (Zen, spritualizam, misticizam „Nove Crkve“ i drugi truli leševi poput gandizma i humanizma). U potrazi za revolucionarnim programom američki studenti prave iste greške kao i *provosi* i proglašavaju sebe za „najpotlačeniju društvenu klasu“; ako je zaista tako, onda im ostaje da shvate da

njihovi interesi ne mogu biti drugačiji od interesa onih koji su takođe potčinjeni robi i izloženi opštem izrabljivanju.

Istočna Evropa

U Istočnom bloku birokratski totalitarizam takođe počinje da proizvodi snage svoje negacije. Pobuna mladih tamo je naročito intenzivna, ali o njoj možemo da saznamo samo na osnovu osuda koje objavljuju zvanična glasila i policijskih mera koje se preduzimaju radi njenog gušenja. Iz tih izvora saznajemo da mladi više ne poštuju „moral“ i porodicu (koja tamo još uvek postoji u svom najodvratnijem buržoaskom obliku), da se odaju „raspusništvu“, da preziru rad i da odbacuju partijsku disciplinu. U SSSR je osnovano posebno ministarstvo za borbu protiv ove nove delinkvencije. Uporedo s tim difuznim revoltom, razvijaju se i mnogo dosledniji izazovi; grupe i ilegalni časopisi pojavljuju se i nastaju u zavisnosti od stepena policijske represije. Do sada najznačajniji čin bio je objavljivanje *Otvorenog pisma Komunističkoj partiji Poljske* dvojce mladih Poljaka, Kurona i Modzelevskog. Oni su otvoreno afirmisali nužnost „ukidanja sadašnjih proizvodnih i društvenih odnosa“ i konstatovali da se to ne može postići drugačije „osim revolucijom“. Intelektualci sa Istoka pokušavaju da artikulišu i učine svesnom kritiku koju su radnici već konkretizovali u Istočnom Berlinu, Varšavi i

Budimpešti: proletersku kritiku birokratske klasne vlasti. Ta pobuna nalazi se pred teškim zadatkom istovremenog definisanja i rešavanja problema. U drugim zemljama postoje uslovi za borbu, ali ciljevi ostaju mistifikovani. U istočnim birokratijama borba se vodi bez iluzija, a ciljevi su jasni; problem je razvijanje sredstava koja bi mogla da otvore put za ostvarenje tih ciljeva.

Engleska

U Engleskoj je pobuna mladih svoj prvi organizovani oblik pronašala u antinuklearnom pokretu. Ta ograničena borba, pokrenuta oko maglovitog programa *Komiteta 100* – koji je bio u stanju da na ulicama okupi 300.000 demonstranata – imala je jednu od svojih najlepših epizoda u proleće 1963, u vreme skandala „špijuni za mir“.¹⁸

Zbog nedostatka radikalne perspektive pokret je odmah doživeo uzmak i bio preuzet od strane tradicionalnih političkih manipulatora i plemenitih pacifista. Ali, specifično engleski arhaizam u načinu kontrole svakodnevnog života nije mogao da odoli napadu na moderni svet; ubrzano raspadanje svetovnih vrednosti pokrenulo je duboko revolucionarne tendencije u kritici svih aspekata vladajućeg načina života.¹⁹ Bor-

¹⁸ Skandal u kojem su pripadnici antinuklearnog pokreta otkrili i zatim upali u nekoliko atomskih skloništa pripremljenih za članove vlade, koja su držana u najstrožoj tajnosti.

¹⁹ Ovdje mislimo na izvanredan časopis *Heatwave*, koji se, po svemu

ba britanske omladine mora da se poveže sa borbom britanske radničke klase, koja se sa svojim pokretom neposredno biranih radničkih predstavnika i divljim štrajkovima pokazala kao jedna od najborbenijih na svetu. Pobjeda ta dva pokreta biće moguća samo ako oni budu delovali iz zajedničke perspektive. Kolaps laburističke vlade može da bude samo još jedan podsticaj za stvaranje takvog saveza. Njihov susret može da izazove eksploziju u odnosu na koju će pobuna *provosa* u Amsterdamu izgledati kao dečja igra. Samo na taj način pravi revolucionarni pokret u usponu može da odgovori praktičnim potrebama.

Japan: Zengakuren

Japan je jedina industrijski razvijena zemlja u kojoj je savez studentske omladine i radikalnih radnika već ostvaren. *Zengakuren*, čuvena organizacija revolucionarnih studenata i *Liga mladih marksističkih radnika* dve su glavne organizacije ujedinjene oko programa *Revolucionarne komunističke lige* (RKL). Ta formacija se već uhvatila u koštac sa pitanjem revolucionarne organizacije. Ona se istovremeno i bez iluzija bori i protiv zapadnog kapitalizma i protiv birokratije takozvanih socijalističkih zemalja. RKL je već uspela da okupi nekoliko hiljada studenata i radnika, organizovanih na demokratskoj i antihijerarhijskoj osnovi, s članstvom koje učestvuje u svim

sudeći, razvija u pravcu sve rigoroznijeg radikalizma.

aktivnostima organizacije. Japanski revolucionari su prvi na svetu uspeli da povedu široku, organizovanu borbu sa razvijenim revolucionarnim programom i uz značajnu masovnu podršku (milion studenata i radnika u sukobima 23. juna 1960; nap. prev). U demonstracijama koje su se smenjivale u talasima, na hiljade radnika i studenata izlazili su na ulice da bi se fizički suprotstavili japanskoj policiji. Ipak, RKL još uvek nije uspela da artikuliše potpunu i konkretnu analizu ta dva sistema protiv kojih se tako žestoko bori. Ona tek treba da precizno definiše pravu prirodu birokratske eksploatacije, kao što tek treba da jasno formuliše karakteristike modernog kapitalizma, kritiku svakodnevnog života i kritiku spektakla. RKL je još uvek predvodnička politička organizacija, iako na tragu najboljeg nasleđa klasičnih proleter-skih organizacija. RKL je danas najznačajnija revolucionarna grupacija na svetu i zato treba da bude predmet rasprave i tačka okupljanja nove, globalne revolucionarne kritike.²⁰

20 Zengakuren: „Stav SI o Revolucionarnoj komunističkoj ligi pokazao se donekle pogrešnim. RKL Zengakuren nije bio ‘Zengakuren’ osnovan još 1948. već samo jedna od rivalskih frakcija (drugim frakcijama su dominirali Japanska komunistička partija i razne kombinacije trockista, maoista, itd.). Početkom 1960-tih frakcija Zengakurena koja će osnovati RKL zaista je pokazivala mnoge pozitivne crte koje su joj situacionisti pripisivali: političku platformu jasno pomerenu levo od trockizma, borbenu učešće u političkim sukobima na mnogim frontovima i prilično eksperimentalan pristup organizacionim i taktičkim pitanjima. Godine 1963. Zengakuren je poslao delegaciju u Evropu, koja je trebalo da se sastane sa situacionistima, posle čega je na japanski jezik bilo prevedeno nekoliko situacionističkih tekstova. Ali, do 1970, kada je jedna delegacija SI

III. – Stvoriti situaciju posle koje nema povratka

Biti avagardan znači ići u korak sa stvarnošću. (*Internationale Situationniste*, br. 8) Radikalna kritika modernog sveta sada mora da postavi totalitet kao svoj predmet i svoj cilj. Ta kritika mora da se uhvati u koštac s pravom prošlošću tog sveta, njegovom sadašnjom stvarnošću i izgledima za njegovu promenu. Sadašnji svet nikada nećemo moći da sagledamo u celini, a još manje da formulišemo projekat njegove potpune subverzije, ukoliko ne budemo u stanju da *otkrijemo njegovu skrivenu istoriju*, ukoliko čitavu istoriju borbe međunarodnog revolucionarnog pokreta, koju je pre više od sto godina započeo zapadni proletarijat, ne podvrgnemo strogoj kritičkoj demistifikaciji.

„Taj pokret protiv čitave organizacije starog sveta odavno je okončan.“ (*Internationale Situationniste*, br. 7) *Bio je poražen*. Njegova poslednja istorijska manifestacija bila je španska proleterska revolucija, poražena u Barseloni maja 1937. Ali, njegove zvanične „poraze“ i „pobede“ treba sagledati u svetlu kasnijih posledica, jer samo tako možemo doći do prave istine o njemu. U tom smislu možemo da prihvatimo zapažanje Karla Libknehta, izrečeno uoči njegovog ubistva, da su „neki porazi zapravo pobede, dok su neke pobede sramnije od bilo kog poraza.“²¹ Tako je prvi veliki „poraz“ pro-

posetila Japan, RKL se velikim delom vratila na lenjinističke pozicije, tako da se nije bitno razlikovala od drugih levičarskih sekti.“ — Ken Knabb, *Situationist International Anthology*, 1981/89/95. (prim. prev.)

21 Karl Libkneht: „Jedan od malobrojnih nemačkih socijalista koji su se protiv-

leterskih snaga, Pariska komuna, bio zapravo njihova prva velika *pobeda*, jer je proletarijat tada po prvi put pokazao svoju istorijsku sposobnost da *slobodno* organizuje sve aspekte društvenog života. S druge strane, njegova prva velika „pobeda“, Boljševička revolucija, izokrenula se u njegov najstrašniji poraz.

Trijumf boljševičkog poretka podudario se sa kontrarevolucijom koja je na međunarodnom planu započela slamanjem ustanka Spartakovaca od strane nemačke „socijaldemokratije“. Srodnost istovremenih pobeda boljševizma i reformizma seže mnogo dublje nego njihove prividne suprotnosti, jer se i za boljševički režim pokazalo da je samo nova varijacija na staru temu, novo lice starog poretka. Posledice ruske kontrarevolucije bile su, na unutrašnjem planu, uspostavljanje novog oblika eksploatacije, *birokratskog državnog kapitalizma*, a na spoljašnjem, širenje „komunističke“ Internacionalne preko ogranaka čija je jedina svrha bila odbrana i reprodukcija ruskog modela. U svojoj birokratskoj i buržoaskoj varijanti, kapitalizam je osvojio novu tapiju na život, preko mrtvih tela moranara iz Kronštata, seljaka iz Ukrajine i radnika iz Berlina, Kjela, Torina, šangaja i konačno Barselone.

Treća internacionala, koju su boljševici formirali navodno zato da bi se suprotstavili izopačenom

ili Prvom svetskom ratu. On i Roza Luksemburg su osnovali Ligu Spartakovaca 1916; oboje su bili ubijeni nakon sloma pobune Spartakovaca januara 1919.“
— Ken Knabb, *Situationist International Anthology*, 1981/89/95. (prim. prev.)

socijaldemokratskom reformizmu Druge internacionale i ujedinili predvodnike proletarijata iz „revolucionarnih komunističkih partija“, bila je suviše tesno vezana za interese svojih osnivača da bi ikada mogla da pokrene *istinsku socijalističku revoluciju* bilo gde u svetu. Treća internacionala je zapravo bila nastavak Druge. Ruski model se ubrzano nametao zapadnim radničkim organizacijama, koje su se od tada razvijale na isti način.

Totalitarna diktatura birokratije, nove vladajuće klase, nametnuta ruskom proletarijatu, našla je svoj odjek u drugim zemljama u sloju političkih i sindikalnih birokrata čiji su interesi počeli da se jasno razlikuju od interesa njihovog članstva. Dok je staljinističko čudovište opsedalo svest radničke klase, birokratizovani kapitalizam je ušao u fazu prekomernog razvoja, uspevajući da razreši svoje unutrašnje krize i ponosno proglašavajući svoju novu pobeđu za konačnu. Uprkos spoljašnjim varijacijama i suprotnostima, svetom vlada jedan društveni oblik. Principi *starog sveta* nastavljaju da upravljaju našim *modernim svetom*; tradicija mrtvih generacija i dalje opterećuje svest živih.

Opozicija ovom svetu koja se nudi u njegovim okvirima, na njegovom terenu, preko navodno revolucionarnih organizacija, jeste lažna opozicija. Takva pseudoopozicija, koja propagira najgore mistifikacije i afirmiše manje ili više rigidne ideologije, samo pomaže konsolidaciju vladajućeg poretka.

Radnički sindikati i političke partije koje je radnička klasa izgradila kao sredstvo za sopstvenu emancipaciju, postali su puki sigurnosni ventili, delovi regulativnog mehanizma sistema, privatno vlasništvo njihovih rukovodstava koja ih koriste za svoju ličnu emancipaciju, kao stepenice koje vode ka ulogama u okviru vladajuće klase jednog društva koje nikada nisu ni pomislili da dovedu u pitanje. Partijski programi i sindikalni statuti mogu biti satkani od „revolucionarne“ frazeologije, ali njihova praksa je svuda *reformistička*. (Njihov reformizam je, povrh svega, potpuno besmislen, jer je i sam kapitalizam zvanično postao reformistički.) Partije koje su bile u stanju da osvoje vlast – u zemljama još nazadnijim od Rusije iz 1917. – samo su reprodukovale staljinistički model totalitarne kontrarevolucije.²² U drugim zemljama te partije su postale statične i nužne komponente samoregulacije birokratizovanog kapitalizma, zvanična opozicija uključena u održavanje policijskog humanizma tih društava.²³ U odnosu na radničke mase, one su ostale pouzdani i bespogovorni branioci birokratske kontrarevolucije i poslušni agenti njene spoljne politike. Potpuno posvećene zavođenju totalne diktature ekonomije i države, te partije su postale nosioci najveće laži

22 Te partije su nastojale da industrijalizuju svoje zemlje kroz klasičnu primitivnu akumulaciju na štetu seljaka, pojačanu birokratskim terorom.

23 Za 45 godina Komunistička partija Francuske nije preduzela nijedan korak ka osvajanju vlasti. Isto važi i za partije iz drugih razvijenih zemalja koje se nisu našle pod čizmom „Crvene“ armije.

u svetu satkanom od laži. Kao što su situacionisti rekli, „naspram svevladajućeg društvenog sistema, koji teži totalitarnoj samoregulaciji, stoji samo lažna opozicija koja ostaje na terenu sistema i tako zapravo služi samo tome da ga ojača. Birokratski pseudosocijalizam je samo najgrandioznija maska na licu starog sveta hijerarhije i otuđenog rada.“

Kada je reč o studenstkom sindikalizmu, to je samo parodija jedne farse, besmislena i budalasta imitacija odavno izopačenog radničkog sindikalizma.

Teorijska i praktična osuda staljinizma, u svim njegovim oblicima, mora da bude *osnovna banalnost* ugrađena u sve buduće revolucionarne organizacije. Jasno je da u Francuskoj, na primer, gde je ekonomska zaostalost odložila svest o krizi, revolucionarni pokret može biti iznova rođen samo preko mrtvog tela staljinizma. Stalno ponavljana parola *poslednje* revolucije preistorije mora da glasi: *staljnizam mora biti uništen*.

Ta revolucija mora jednom za svagda da odbaci svoju preistoriju i da svu svoju poeziju crpe iz budućnosti. Male „borbene“ grupe koje se predstavljaju kao „autentični naslednici boljševika“ samo su glasovi koji dolaze iz groba; one ni na koji način ne nagoveštavaju budućnost. Ti ostaci sa velike olupine „izdane revolucije“ bez izuzetka završavaju braneći SSSR; to je njihov doprinos toj skandaloznoj izdaji revolucije. Svoje iluzije oni jedva uspevaju da odbrane samo izvan najpoznatijih nerazvijenih ze-

malja, gde služe jačanju teorijske nerazvijenosti.²⁴ Na prostoru od *partizana* (organa izmirenih staljinističko-trockističkih struja) do svih tendencija i polutendencija koje niču na mrtvom telu trockizma, unutar i izvan četvrte internacionale, vlada ista revolucionarna *ideologija*, koja pokazuje uvek istu teorijsku i praktičnu neposobnost u suočavanju s problemima modernog sveta. Od revolucije ih razdvaja četrdeset godina kontrarevolucije. Pošto ovo nije 1920, oni nikako ne mogu biti u pravu (što nisu bili ni 1920).

Raspuštanje „ultralevičarske“ grupe *Socialisme ou Barbarie*, nakon njene podele na dve frakcije – „moderniste“ okupljene oko Kardana i „tradicionalne marksiste“ (*Pouvoir Ouvrier*) – dokazuje, ako tu uopšte ima šta da se dokazuje, da nema revolucije izvan modernog, niti bilo kakve moderne misli izvan nove revolucionarne kritike (*Internationale Situationniste*, br. 9). Svako razdvajanje ta dva aspekta nužno vodi ili nazad u muzej revolucionarne preistorije ili u modernzaciju sistema, to jest, u vladajući oblik kontrarevolucije: kao primeri mogu da posluže *Voix Ouvriere* ili *Arguments*.

Kada je reč o raznim anarhističkim grupama, one nemaju ništa osim patetične vere u svoju ideološku etiketu „anarhije“, u čiji su se kavez sami zatvorili. *Le Monde Libertaire*, publikacija dostojna saža-

24 O njihovoj ulozi u Alžiru videti tekst *Klasna borba u Alžiru* (Internationale Situationniste br. 10).

ljenja, koju očigledno izdaju studenti, dostigla je najneverovatniji stepen konfuzije i gluposti. Pošto tolerišu jedni druge, tolerisaće i *sve ostalo*.

Došlo je vreme da se vladajući društveni poredak, koji se razmeće svojom stalnom modernizacijom, suoči s dostojnim protivnikom: jednako modernizovanom negacijom koju sam proizvodi.²⁵ Neka mrtvi sahrane mrtve. Praktična demistifikacija istorijskog pokreta zapravo je isterivanje demona koji su opsedali revolucionarnu svest; revolucija svakodnevnog života sada se suočava sa ogromnošću svojih zadataka. I revolucija i život koji ta revolucija najavljuje moraju biti iznova stvoreni. Ako revolucionarni projekat ostaje u osnovi isti – ukidanje klasnog društva – to je zato što uslovi koji podstiču taj projekat nigde nisu bili radikalno promenjeni. Ali, tom projektu sada treba prići s novom radikalnošću i doslednošću, učeći se na greškama ranijih revolucionara, tako da njegova delimična dostignuća ne dovedu samo do novih društvenih podela.

Pošto borba između sistema i novog proletarijata može da se vodi samo sa stanovišta *celine*, budući revolucionarni pokret mora da ukine sve ono što u njemu samom reprodukuje otuđenje koje proizvodi *robni sistem* – sistem kojim dominira rad-roba. Taj pokret mora da bude živa kritika sistema, negacija koja u sebi sažima sve elemente nužne za *prevazilaženje* tog sistema. Kao što je Lukač ispravno pokazao

25 „Poruka alžirskim revolucionarima“, *Internationale Situationniste* br. 10.

u *Istoriji i klasnoj svesti*, revolucionarna organizacija je neophodan posrednik između teorije i prakse, između čoveka i istorije, između radničkih masa i proletarijata *formiranog kao klase*. (Lukačeva greška je bila u tome što je verovao da je Boljševička partija ostvarila tu ulogu.) Da bi bile ostvarene u praksi, „teorijska“ stremljenja i razlike moraju biti prevedeni u organizaciona pitanja. Sve, u krajnjoj liniji, zavisi od toga kako će novi revolucionarni pokret rešiti pitanje organizacije; od toga da li njegova organizaciona forma odgovara njegovom suštinskom projektu: *uspostavljanju apsolutne vlasti radničkih saveta na međunarodnom planu*, kao što su to nagovestile sve proleTERSKE revolucije ovog veka. Takva organizacija mora da razvije radikalnu kritiku svih *temelja* društva protiv kojeg se bori: robne proizvodnje; ideologije u svim njenim oblicima; države i svih oblika odvajanja koje država nameće.

Kamen temeljac starog revolucionarnog pokreta bio je odvajanje na teoriju i praksu. Samo novi, superiorni pokret proleTERSKE borbe može da prevaziđe tu podelu i da otkrije sopstvenu *istinu*. Nijedna organizacija još nije uspela da prevaziđe taj jaz. *Ideologija*, ma koliko bila „revolucionarna“, uvek je oruđe gospodara; to je *znak uzbune* koji ukazuje na prisustvo neprijateljske pete kolone. To je razlog zašto kritika ideologije, u krajnjoj liniji, mora da bude glavno pitanje revolucionarne organizacije. Laži su proizvod otuđenog sveta; one ne smeju da se pojave

u organizaciji koja za sebe tvrdi da je nosilac *društvene istine*; u suprotnom, ta organizacija postaće samo još jedna laž u svetu satkanom od laži.

Svi pozitivni aspekti vlasti radničkih saveta moraju biti prisutni, u embrionskom obliku, u svakoj revolucionarnoj organizaciji koja stremljenom njenom uspostavljanju. Takva organizacija mora da stupi u borbu na život i smrt sa lenjinističkom teorijom organizacije. Revolucija iz 1905. i spontano samorganizovanje ruskih radnika u sovjete bili su praktična kritika te smrtonosne teorije.²⁶ Ali, boljševički pokret je insistirao na uverenju da spontanost radničke klase ne može da ide dalje od „sindikalne svesti“ i da ona zato ne može da obuhvati „celinu“. To obezglavlјivanje proletarijata omogućilo je da se Partija nametne kao „glava“ revolucije. Oспорavanje istorijske sposobnosti proletarijata da se sam oslobodi, što je Lenjin činio tako nemilosrdno, znači oспорavanje njegove sposobnosti da sam, u potpunosti, upravlja budućim društvom. Iz te perspektive, parola „Sva vlast sovjetima!“ značila je samo preuzimanje sovjeta od strane Partije i uspostavljanje partijske države umesto potisnute „države“ naoružanog proletarijata.

„Sva vlast savetima!“ mora ponovo da postane naša parola, ali ovog puta doslovno, bez boljševič-

²⁶ Nakon teorijske kritike koju je razvila Roza Luksemburg; videti njen tekst *Organizaciona pitanja ruske socijaldemokratije* iz 1904, u kojem je kritikovala Lenjinov pamflet *Šta da se radi?* (1903).

kih zadnjih namera. Proletarijat može da započne igru revolucije samo ako kao ulog stavi *ceo svet*; u suprotnom, neće postići ništa. Sam oblik te vlasti, opšte samoupravljanje, ne može da postoji uporedo sa bilo kakvom drugom vlašću. Pošto zapravo predstavlja ukidanje svake vlasti, *opšte samoupravljanje* ne može da toleriše ograničenja (geografska ili neka druga); svaki kompromis koji se prihvati odmah će se izokrenuti u ustupak, u predaju. „Samoupravljanje mora istovremeno da bude i sredstvo i cilj sadašnje borbe. To je nije samo ono zbog čega se ta borba vodi već i njen adekvatni oblik. Ono je u isto vreme i materijal koji oblikuje i njegova pretpostavka.“ („Klasna borba u Alžiru“, *Internationale Situationniste*, br. 10)

Sveobuhvatna kritika sveta je garancija doslednosti i istinitosti revolucionarne organizacije. Tolerisanje nekog represivnog sistema bilo gde u svetu (na primer, sistema koji se predstavlja kao „revolucionaran“) vodi u prihvatanje legitimnosti represije. Tolerisanje otuđenja u bilo kom domenu društvenog života vodi u prihvatanje nužnosti svih oblika postvarenja. Nije dovoljno biti za vlast saveta samo apstraktno; treba pokazati šta to znači konkretno: prevazilaženje robne proizvodnje, pa tako i proletarijata. Uprkos svim prividnim razlikama, svim postojećim društvima upravlja *logika robe*; to je temelj njihove totalitarne samoregulacije. Robno postvarenje je *glavna* prepreka totalnom oslobođenju, slo-

bodnom stvaranju života. U svetu robne proizvodnje praksa nije okrenuta samostalno određenim ciljevima već podvrgnuta diktatu spoljnih sila. Ekonomski zakoni predstavljaju se kao zakoni prirode; ali, sva moć tih zakona izvire *jedino* iz „nedostatka svesti onih koji te zakone prihvataju.“

Sušтина robne proizvodnje je gubljenje sebe u haotičnom i nesvesnom stvaranju sveta koji ostaje van svake kontrole svojih tvoraca. Nasuprot tome, radikalno revolucionarno jezgro opšteg samoupravljanja podrazumeva svesnu kontrolu svakog pojedinca nad celinom života. Samoupravljanje robnom proizvodnjom samo će pretvoriti svakog pojedinca u programera sopstvenog preživljavanja – umesto kapitalističkog kruga, dobićemo samoupravljajući pravougaonik. Zadatak radničkih saveta zato nije samoupravljanje *postojećim* svetom već njegova neprestana kvalitativna promena; drugim rečima, konkretno *prevazilaženje robe*, te *ogromne stranputice* u istoriji čovekove samoproizvodnje.

To prevazilaženje prirodno podrazumeva *ukidanje rada* i njegovu zamenu novom vrstom slobodne aktivnosti, čime se eliminiše jedna od temeljnih podela modernog društva: podela na sve postvareniji rad i pasivnu potrošnju slobodnog vremena. Neke grupe, koje se u ovom trenutku nalaze u fazi raspadanja, kao što su *Socialisme ou Barbarie* ili *Pouvoir Ouvrier*,²⁷ iako ponavljaju moderne parole o „vlasti

27 Nasuprot njima, grupe poput ICO, koje odbijaju svaki oblik orga-

radnika“, idu putem starog radničkog pokreta nastojeći da reformišu rad putem „humanizacije“. Ali, ono što treba napasti je sam rad. Daleko od toga bude „utopijska“ težnja, ukidanje rada je prvi uslov za efikasno prevazilaženje robnog društva, za odbacivanje podele na „slobodno“ i „radno“ vreme u životu svakog pojedinca – tih komplementarnih sektora otuđenog života – kao stalnog odraza unutrašnje protivrečnosti sveta robe između upotrebne i razmenske vrednosti.²⁸ Tek kada se ta suprotnost odbaci ljudi će moći da povrate kontrolu nad svojom živom aktivnošću i da otkriju sebe u svetu koji sami stvaraju. Demokratija radničkih saveta je rešenje za sve sadašnje podele. Ona neće dozvoliti pojavu bilo čega što „postoji izvan pojedinaca“.

Svesna dominacija nad istorijom od strane ljudi koji je stvaraju – to je sav revolucionarni projekat. Moderna istorija, kao i sva prošla istorija, proizvod je društvene prakse, nesvesna posledica ljudske aktivnosti. U fazi svoje totalitarne dominacije kapitalizam je proizveo sopstvenu religiju: spektakl. Spektakl je zemaljsko ostvarenje ideologije. Svet nikada nije bio tako izokrenut. „Zato je, kao ‘kritika religije’ u Marksovo vreme, kritika spektakla danas suštinski preduslov svake kritike.“ (*Internationale Situationniste* br. 9)

Čovečanstvo se suočava sa istorijskim pitanjem revolucije. Sve grandioznijem razvoju materijalnih

nizacije ili dosledne teorije, same sebe osuđuju na nepostojanje.

28 Videti sledeći odeljak. (prim. CLS)

i tehničkih sredstava odgovara samo jednako duboko nezadovoljstvo svih. Buržoazija i njen naslednik na istoku, birokratija, nisu u stanju da taj prekomerni razvoj (koji može da bude osnova samo za *poeziju* budućnosti) iskoriste za bilo kakvo dobro upravo zato što moraju da *održe stari poredak*. Najviše što mogu da učine je da taj razvoj iskoriste za jačanje svoje policijske kontrole. Oni mogu samo da akumuliraju *kapital*, pa tako i *proletarijat* – ljudska bića koja nemaju nikakvu kontrolu nad svojim životima i koja to znaju. Istorijska prednost tog novog proletarijata jeste u tome što je on jedini naslednik bezvrednog bogatstva buržoaskog sveta – bogatstva koje mora da izmeni i *prevaziđe* na način koji će omogućiti puni razvoj ljudskih bića kroz potpuno prisvajanje prirode i svoje vlastite prirode. To ostvarenje ljudske *prirode* može da znači samo umnožavanje i puno zadovoljenje pravih ljudskih *strasti* koje spektakl potiskuje u najmračnije uglove revolucionarne svesti i koje mogu da se ostvare samo fantastično, u nestvarnom delirijumu pojavnosti spektakla. Istinsko ostvarenje pravih strasti – što znači odbacivanje svih lažnih potreba i želja koje sistem svakodnevno proizvodi radi očuvanja svoje dominacije – neće biti moguće bez ukidanja i pozitivnog prevazilaženja robnog spektakla.

Modernu istoriju mogu da oslobode, a njena bezbrojna dostignuća da stave na slobodno raspolaganje, samo snage koje ta istorija potiskuje: radnici

koji nemaju nikakvu kontrolu nad uslovima, sredstvima i proizvodima sopstvene aktivnosti. Proletarijat je još u XIX veku postao naslednik filozofije; sada je postao naslednik moderne umetnosti i prve svesne kritike svakodnevnog života. On neće moći da prevaziđe svoju ulogu proletarijata ako u isto vreme ne ostvari umetnost i filozofiju.

Promena sveta i promena života za proletarijat su jedno, nerazdvojni elementi lozinke za prevazilaženje sebe kao klase, za ukidanje sadašnjeg carstva nužnosti i konačni prodor ka carstvu slobode. Radikalna kritika i slobodna rekonstrukcija svih vrednosti i obrazaca ponašanja nametnutih otuđenom stvarnošću, njegov su maksimalni program. Slobodna kreativnost u stvaranju svih trenutaka i događaja života jedina je poezija koju može da prizna, poezija koju prave svi (Lotreamon), početak revolucionarnog festivala. Proleterske revolucije biće *festivali* ili neće biti ništa, jer je razigranost sam ključ života koji najavljuju. *Igra* je krajnji princip tog festivala, koji za jedina pravila priznaje samo žudnju za životom bez mrtvog vremena i uživanje bez ograničenja.

DODATAK

*Ukidanje rada ili ukidanje **otuđenog** rada? – CLS*
Otuđeni rad – Karl Marks

„Ukidanje rada“ ili ukidanje otuđenog rada?

Pročitali smo pamflet, shvatili smo njegovu poruku, ali sada želimo diskutovati o pitanju koje se nameće. Nismo ga mi postavili, niti su to učinili situacionisti, iako bi njih mogli okriviti – ali samo i isključivo za – upotrebu fraze koja je u kontradikciji sa dominantnim shvatanjem značenja reči „rad“. Pitanje „ukidanja rada“ je pogrešno postavljeno onda kada je bilo odvojeno od *svega ostalog* što su situacionisti pisali, i proglašeno premisom *njihove* nerazrešene „kontradikcije“. Ovdje ne samo da želimo osporiti konfuzni koncept „ukidanja rada“, nego i odbraniti situacioniste od te navodne kontradikcije.

Šta je rad? Rad je svrsishodna čovekova delatnost kojom stvara *upotrebne vrednosti*, radi prilagođavanja i prisvajanja prirode za ljudske potrebe; to je proces razmene materije između čoveka kao društvenog bića i prirode.²⁹ Ovo je najšire moguće shvatanje pojma rada. Ne stidimo se upotrebiti stare enciklopedije jer i sami znamo da je ono toliko rasprostranjeno da se ta *apstraktna* dimenzija rada skoro nikada ne dovodi u pitanje. Niko od nas ne voli svoje šefove, i većina ljudi u modernom kapitalističkom društvu su suštinski suprotstavljeni svom položaj najamnog radnika, ali na kraju dana svi mi *sveukupnu kreativnu aktivnost čoveka* definišemo nikako drugačije nego kao „rad“.

29 Мала енциклопедија Просвета, III, Београд 1967, стр. 4

Pa šta je onda „ukidanje rada“? Da li se radi o ukidanju sveukupne kreativne aktivnosti? Ukratko: ne. Ali zašto onda upotrebljavati zbunjujuć žargon? Ako su naše kreativne mogućnosti u suštini ono što nas čini *sposobnim* za život, ako je primena tih kreativnosti ono što nas čini *ospoljenima*, ako njihovim oslobađanjem *humanizujemo* prirodu oko sebe i druge ljude, ako stvaramo *upotrebne vrednosti* koje su izraz naših *potreba*, zašto bi onda govorili o „ukidanju“?

Uzet apstraktno, rad je neutralan. Srednjovekovni kovač je izrađivao metalne predmete koji su imali raznoliku namenu: sa jedne strane pravio je metalni plug koji bi, privezan na volove, mnogo efikasnije i brže obrađivao parcelu zemlje od drvenih alatki; ali sa druge strane, on je pravio i mačeve kojim su on i kmetovi-zemljoradnici držani u podređenom položaju. Isto tako, farmaceuti ne prave samo lekove, oni prave i otrove. Primeri su bezbrojni. Bitno je to da uzajamni odnos rada i čoveka nije definisan radom *per se*, nego *proizvodnim odnosima*: oni su suštinski sklop odnosa u datom društvu koji pred sobom uslovljavaju sve ostale društvene odnose. Svaki poredak je definisan određenim proizvodnim odnosima: robovlasništvo odnosom robovlasnika i roba, feudalizam odnosom lične dominacije (proizvodno gledano, kmet je radio na zemlji feudalca ili ustupao deo svog proizvoda a za uzvrat dobijao „zaštitu“) a kapitalizam odnosom najamnog rada i kapitala.

U kapitalističkom društvu ljudi koji ne poseduju ništa što bi moglo da ih održava funkcionalnim društvenim bićima, osim njihove radne sposobnosti, prodaju svoje vreme i energiju vlasnicima sredstava za proizvodnju – kapitalistima. Kapitalisti kupuju ovo vreme i energiju nadnicama koje su obično tolike da radnicima obezbede održavanje potrebne radne sposobnosti sa kojom bi se sutra vraćali na posao. Radnici i radnice stvaraju usluge i proizvode koji imaju veću vrednost od vrednosti koju dobijaju u nadnicama, dakle veću vrednost od one koja je potrebna za proizvodnju sopstvenog radnog veka, i taj višak vrednosti prisvajaju kapitalisti u obliku profita. Na ovaj način funkcioniše kapitalističko društvo, društvo zasnovano na odnosu najamnog rada i kapitala. Sve proizvodne aktivnosti u okviru ovog društva usmerene su ka stvaranju viška vrednosti (dakle profita).

Ovo opet ne znači da ta vrednost pada s neba. Naš život je uvek uslovljen određenim potrebama – hrana, piće, prebivalište, toplota, odeća, zdravlje – i kako ljudi zadovoljavaju osnovne životne potrebe, prelaze na zadovoljavanje potreba „višeg stepena“ – socijalizacija, učenje, stvaranje, zabava itd. Skoro svi materijalni i duhovni elementi naših života kojima zadovoljavamo svoje potrebe proizvod su rada drugih ljudi (ili nas samih) – radnika. Ovo znači da su ljudski rad (*opšti*, kako je gore definisan) i ljudske potrebe međusobno uslovljeni i povezani.

Problem je u tome što rad u kapitalističkom društvu – najamni rad – nije zajednički izraz naših želja i potreba, nego izraz nužde za preživljavanjem u uslovima deprivacije. Uska veza između stvaranja i zadovoljavanja razdvojena je *otuđenjem* rada, znanja i sredstava potrebnih za to zadovoljenje.³⁰ Ljudi koji rade rade zato što moraju. Unajmljen na određeno radno vreme, radnik proizvodi usluge ili stvari koje su propisane potrebom stvaranja profita; isto tako, on radi u uslovima koji su spolja nametnuti: pošto taj rad nije izraz svesnog angažovanja čoveka u procesu kolektivnog zadovoljenja potreba, nego izraz potrebe za stvaranjem viška vrednosti – kapitala koji se hrani i umnožava živim radom – radni proces je potpuno podređen kapitalu (i njegovim agentima: kapitalistima). Radi brzine i štednje, rad je iscepkao na sitne segmente, zbijen na što manjem prostoru, organizovan po komandnom principu i u uslovima na koje kapital ne obraća pažnju sve dok sam proizvodni proces nije ugrožen. Štaviše, sve što klasa proizvođača – radnička klasa, ili proletarijat – stvori u ovim uslovima ugrađeno je u snagu samog kapitala. Klasa kapitalista koja raspolaže ovom snagom vladajuća je klasa u društvu, i ona čitav društveni život teži organizovati po svojoj prilici. Pri tom proizvodni odnosi čine ono što je Karl Marks figurativno nazivao „bazom“ na osnovu koje se gradi ostala društvena nadgradnja: politika,

30 Videti sledeći odeljak: Karl Marks, *Otuđeni rad*.

pravo, obrazovanje, kultura, itd.³¹ Tako radnici, odvojeni od sopstvene, sada *otuđene* aktivnosti, stvaraju sile kojima se moraju podrediti.

Problem dakle ne leži u samom *apstraktnom* radu – kreativnom ospoljenju ljudi kojim zadovoljavamo svoje potrebe – nego u *odnosima* u kojima se radna sposobnost i znanje ljudi pretvaraju u vrednost. Odnos rad–kapital nije odnos koga je rad stvorio *sam od sebe*, nego *otuđenje* tog rada.

Kako je prethodno formulisanje definicija nepisano pravilo svake uspešne analize, tako je i Bob Blek, sigurno najpopularniji zagovornik teze o „ukidanju rada“, u svojoj istoimenoj knjizi (*Ukidanje rada*) morao rad uže definisati tako da se gotovo poklapa sa našom definicijom *najamnog-otuđenog* rada: „Rad je prisilni rad, odnosno prinudna proizvodnja ... nametnuta ekonomskim ili političkim sredstvima.“ Problem je u tome što on izjednačava apstraktni i otuđeni rad, pa je dužan da potvrdi: „Ali svako stvaranje nije rad.“ Zato „ukidanje rada“ u krajnjem slučaju znači ukidanje otuđenog rada, ali ne i „stvaranja“. Promašaj ovakve definicije ne leži samo u semantičkom nesporazumu, nego ima dublje posledice. Kao što ćemo videti u nastavku, situacionisti, iako su upotrebljavali ovu frazu, nikada nisu upali u „anti-radničku“ zamku koju nosi „anti-radna“ pozicija.

31 K. Marks, *Predgovor Prilogu kritike političke ekonomije; Najamni rad i kapital*, Centar za liberterske studije, Beograd 2006, str. 10-12.

Blek se snalazi u kritici ideologija koje brane rad sa pozicija vladajućih klasa, bilo da se radi o Hobsu ili Darvinu. On napada radnu etiku i način primene radnih sposobnosti, raskrinkava hijerarhiju u organizaciji rada i primenu tehnologije i mašina u njemu.³² Ali Blek češće promašuje; manuelne radnike naziva glupim i asocijalnim zbog uproštenog rada koga obavljaju („Ti si ono što radiš.“); kada treba govoriti o alternativama „radu“ Blek zapada u misticizam: „rad“ biva zamenjen „igrom“ – „slobodnom“ i „dobrovoljnom“; on upotrebljava erotične metafore o ukidanju svih obaveza i nužnosti ali kada konkretno treba govoriti o tome na koji način se „igra“ sprovodi Blek samo naglašava očigledno: „drastično rezanje obima rada“, odstranjivanje nepotrebnih poslova i transformisanje ostalih u „igru“, što bi opet značilo da se „proizvodnja korisnih stvari spoji sa uživanjem u aktivnostima čija je

32 Štaviše, „primitivistička“ ideologija koja se takođe napaja kritikom rada veže tu kritiku za svoj *anti-tehnološki projekat*, samo što ona svoje teze gura korak dalje, dovodeći u pitanje ne samo rad nego i ljudsku praksu uopšte. Što se tiče teoretičara primitivizma (poput Džona Zerzana), aktivnost koja zadovoljava ljudske potrebe na datom stepenu tehnološkog razvitka u stvari zadovoljava otuđene potrebe, oblikovane tehnologijom koja sama po sebi kreira i reprodukuje hijerarhije. „Istinske“ ljudske potrebe su u stvari „aistorične“. No, protiv ovih tvrdnji dovoljno nam je iskopati malo starije spise Fredija Perlmana, koji je, pre nego što će utonuti dublje u post-situacionističku močvaru, i sam tvrdio – nadovezujući se na Marksovu kritiku Fojerbaha – da ne postoji apstraktna ljudska priroda inherentna čoveku i odvojena od društvenih odnosa (videti *Civilization and it's Latest Discontents*, Aufheben br. 4, Brighton 1994.).

suština u igri.“ Na kraju krajeva, rad kako smo ga *mi* definisali – ostaje.

Kako smo već rekli, ova semantička mistifikacija nije glavni problem „anti-radne“ pozicije, nego sledeće: ona se napaja pobunom protiv *konkretnog oblika rada*, ali ona tu borbu – koja je u krajnjoj liniji borba između dve klase, radnika i poslodavaca – pretvara u *neodložnu borbu protiv rada uopšte*. Mržnja prema otuđujućim odnosima u proizvodnji zamenjuje se mržnjom prema *svakom poimanju* proizvodnje. Pošto se suštinom kapitalizma smatraju *aktivnosti* koje reprodukuju kapitalizam – a ne *odnosi*, dakle ono što *jeste*, ono što stoji između ljudi i ljudi (a ne između ljudi i *stvari*) – rešenje se vidi u *promeni aktivnosti*.

Ali aktivnost proizvodnje igala, košarkaških lopti i flaširane vode ne reprodukuje kapitalizam, nego činjenica da su te aktivnosti *otuđene* nametnutim odnosima.

Ovo je suština.

Mi ne možemo jednostavno *ne raditi ništa*. Naše odbijanje *otuđenog* rada ne može u isto vreme biti odbijanje života, a rad – u kom god obliku – životni je preduslov. U stvari, mi *želimo* raditi, jer rad shvatamo kao *aktivnost zadovoljavanja potreba*. Mi hoćemo ukinuti *otuđeni* rad, uništiti kruženje kapitala, razmontirati kapitalističku fabriku, otkloniti separaciju između potreba i proizvodnje, zatvoriti nepotrebne poslove, radikalno transformisati osta-

le koji proističu iz direktnih potreba za njima i sebe učiniti gospodarima sopstvene snage i vremena. Mi želimo svoje kreativne sposobnosti kolektivno artikulirati u *procesu potpunog samoupravljanja* gde naše aktivnosti oslobađamo okova otuđenja. „Revolucija predstavlja kraj svih separacija, a prvo one separacije koja proizvodi sve ostale: rada odvojenog od ostatka života.“³³

SI je razumela suštinu. Ali svi ostali koji su se kasnije našli na „anti-radnim“ pozicijama optužili su SI da je upala u kontradikciju: Džon Zerzan je u istovremenim pozivima SI na „vlast radnika“ i „ukidanje rada“ prepoznao logičku „protivrečnost koju nisu mogli da razreše“. Ali nje jednostavno nema: logička protivrečnost znači postavljanje dve propozicije koje se automatski isključuju. Ono što je Kajati nazvao „ukidanjem rada“, ono što mi nazivamo „oslobađanjem rada“, u potpunosti je komplementarno sa projektom „potpunog samoupravljanja“ i „vlasti radničkih saveta“ kojeg delimo sa SI. Iako je *nespretno formulisala* svoje težnje, ona nikada nije zaboravila da ovo „ukidanje“ mogu sprovesti samo i isključivo radnici i radnice: kapitalistička fabrika ne prestaje sa radom kada bežimo od nje, nego kada je *okupiramo*. Kada je krajem meseca maja 1968. nastupio praktični trenutak u kome se moglo videti šta je u stvari smisao agitacije SI, sve mistifikacije

33 G. Dauvé, *Back to the Situationist International*, Aufheben br. 9, Brighton 2000.

su odbačene i koncept *totalnog samoupravljanja* je stavljen u centralni plan: „U stvarnosti, ono što je nužno sad bilo je nužno još od samog početka proleterskog revolucionarnog projekta. Uvek je postojalo pitanje autonomije radničke klase. Borba se uvek svodila na ukidanje najamnog rada, ili robne proizvodnje, kao i države.“ (*Obraćanje svim radnicima*, 30. maj 1968.)

„Anti-radni“ boemi nas pokušavaju zavarati ekstatičnim frazama o „kreativnoj igri“ i „kraju svih pravila“ kao da sve ide kao u bajci. Ne ide, i mi to znamo. Moramo biti spremni na teškoće koje nas očekuju. SI je bila svesna teškoća: iako je upotrebljavala žargon o „igri“ znala je da ta igra može doći samo tako što će radnička klasa „uzeti sve kroz transformaciju celokupne ekonomske osnove po svom nahođenju.“ Formula za „igru“ se nije promenila. Mi samo moramo istrajnije insistirati na njoj.

Karl Marks **Otuđeni rad**

Mi smo pošli od pretpostavki nacionalne ekonomije [političke ekonomije]. Prihvatili smo njen jezik i njene zakone. Pretpostavili smo privatno vlasništvo, razdvajanje rada, kapitala i zemlje, isto tako razdvajanje nadnice, profita od kapitala i zemljišne rente, kao i podelu rada, konkurenciju, pojam razmenske vrednosti itd. Pokazali smo iz same nacionalne ekonomije, njenim vlastitim rečima, da je radnik postao roba, i to najbednija roba, da je beda radnika obrnuto srazmerna prema moći i veličini njegove proizvodnje, da je nužni rezultat konkurencije akumulacija kapitala u malom broju ruku, dakle još gore uspostavljanje monopola, da napokon iščezava razlika između kapitaliste i zemljišnog renterijera, kao i razlika između zemljoradnika i manufakturnog radnika, i da se celo društvo mora raspasti na dve klase: klasu vlasnika i klasu radnika lišenih vlasništva.

Nacionalna ekonomija polazi od činjenice privatnog vlasništva. Ona nam ga ne objašnjava. Materijalni proces koji privatno vlasništvo prolazi u stvarnosti ona obuhvata u opšte, apstraktne formule, koje joj onda važe kao zakoni. Ona ne shvata te zakone, tj. ona ne pokazuje kako oni proizilaze iz suštine privatnog vlasništva. Nacionalna ekonomija nam ne daje nikakvo razjašnjenje o uzroku

odvajanja rada i kapitala, kapitala i zemlje. Ako, na primer, određuje odnos nadnice prema profitu od kapitala, njoj kao poslednja osnova služi interes kapitalista; tj. ona pretpostavlja ono što treba da dokaže. Isto se tako svugde pojavljuje konkurencija. Nju nacionalna ekonomija objašnjava iz spoljašnjih okolnosti. Koliko su te spoljašnje, prividno slučajne okolnosti samo izraz nužnog razvitka, o tome nacionalna ekonomija ništa ne govori. Mi smo videli kako joj se sama razmena čini kao slučajna činjenica. Jedini točkovi koje pokreće nacionalna ekonomija jesu gramzivost i rat među gramzivima, konkurencija.

Baš zato što nacionalna ekonomija ne shvata povezanost kretanja, moglo se, na primer, učenje o konkurenciji opet suprostaviti učenju o monopolu, učenje o slobodi obrta suprotstaviti učenju o korporaciji, učenje o podeli zemljoposeda suprotstaviti učenju o velikom zemljoposedu, jer su konkurencija, sloboda obrta, podela zemljoposeda bili razvijeni i shvaćeni samo kao slučajne, namerne, nasilne, a ne kao nužne, neizbežne, prirodne posledice monopola, korporacije i feudalnog vlasništva.

Dakle, mi sad treba da shvatimo bitnu povezanost između privatnog vlasništva, gramzivosti, odvajanja rada, kapitala i zemljoposeda, između razmene i konkurencije, vrednosti i obezvređivanja ljudi, monopola i konkurencije itd, povezanost tog celokupnog otuđenja s novčnim sistemom.

Nemojmo se prenositi u izmišljeno pra-stanje kao nacionalni ekonomista kad želi da nešto objasni. Takvo pra-stanje ne objašnjava ništa. Ono samo potiskuje pitanje u sivu maglovitu daljinu. On pretpostavlja u obliku činjenice, događaja, ono što treba da zaključi, naime nužan odnos između dve stvari, na primer između podele rada i razmene. Tako teologija objašnjava poreklo zla pomoću prvoga greha, tj. ona pretpostavlja kao činjenicu, u obliku istorije, ono što treba dokazati.

Mi polazimo od nacionalno-ekonomske, savremene činjenice.

Radnik postaje utoliko siromašnji, ukoliko proizvodi više bogatstva, ukoliko njegova proizvodnja dobiva više na moći i opsegu. Radnik postaje utoliko jeftinija roba, ukoliko stvara više robe. Povećanje vrednosti sveta stvari raste srazmerno obezvređivanju čovekovog sveta. Rad ne proizvodi samo robe; on proizvodi samog sebe i radnika kao robu, i to u srazmeri u kojoj uopšte proizvodi robe. Ta činjenica izražava samo ovo: da se predmet proizveden radom, njegov proizvod, suprotavlja njemu kao tuđe biće, kao sila nezavisna od proizvođača. Proizvod rada jest rad koji se fiksirao u jednom predmetu, koji je postao stvar, to je opredmećenje rada. Ostvarenje [Verwirklichung] jest njegovo opredmećivanje kao gubitak i ropstvo predmeta, prisvajanje kao otuđenje, kao ospoljenje.³⁴

34 Ovdje Marks upotrebljava, kao i na mnogim drugim mestima u ovom

Ostvarenje rada toliko se pojavljuje kao obestvaranje, da se radnik obestvaruje do smrti od gladi. Opredmećenje se toliko pojavljuje kao gubitak predmeta, da je radnik lišen najnužnijih predmeta, ne samo predmeta za život nego i predmeta rada. Štaviše, sam rad postaje predmet kojeg se radnik može domoći samo najvećim naporom i sasvim neredovitim prekidima. Prisivajanje predmeta pojavljuje se do te mere kao otuđenje, da ukoliko radnik proizvodi više predmeta, utoliko može manje posedovati i utoliko više dospeva pod vlast svog proizvoda, kapitala.

Sve te posledice nalaze se u određenju da se radnik prema proizvodu svoga rada odnosi kao prema tuđem predmetu. Jer prema toj pretpostavci je jasno: ukoliko se radnik svojim radom više eksteriorizuje [objektivno ospoljava], utoliko moćniji postaje tuđi, predmetni svet koji on stvara sebi nasuprot, utoliko postaje siromašniji on sam, njegov unutrašnji svet, utoliko njemu samome manje pripada. Isto je tako u religiji. Ukoliko čovek više stavlja u boga, utoliko manje zadržava u sebi. Radnik stavlja svoj život u predmet; ali sad život ne pripada više nje-

radu, pojmove otuđenje (Entfremdung) i ospoljenje (Entausserung) kao sinonime, jer se u nemačkom jeziku oba pojma upotrebljavaju za pojam otuđenja. Međutim, kad se pravi distinkcija između pojmova otuđenja i ospoljenja, onda se terminom ospoljiti i ospoljenje označava ona delatnost koja subjektu čini spoljašnjim ono što mu je inače inherentno. Ali ospoljeno ne mora biti i otuđeno, tj. da se kao tuđa sila suprotstavlja onome od koga je ospoljena.

mu, nego predmetu. Ukoliko je, dakle, veći taj proizvod, utoliko je manji on sam. Ospoljenje radnika u njegovu proizvodu znači ne samo da njegov rad postaje predmet, spoljašnja egzistencija, nego da rad egzistira izvan njega, nezavisno, tuđe i postaje samostalna sila nasuprot njemu, da mu se život koji je dao predmetu suprostavlja neprijateljski i strano.

Razmotrimo sad поближе opredmećivanje, proizvodnju radnika i u njoj otuđenje, gubitak predmeta, njegovog proizvoda.

Radnik ne može ništa stvarati bez prirode, bez osetilnog vanjskog sveta. To je materijal na kojem se ostvaruje njegov rad, u kojem je on delatan, iz kojega i pomoću kojega on proizvodi.

Kao što priroda, međutim, pruža radu životna sredstva u smislu da rad ne može živeti bez predmeta na kojima se vrši, tako ona, s druge strane, pruža i životna sredstva u užem smislu, naime sredstva za fizičko izdržavanje samog radnika.

Dakle, ukoliko radnik pomoću svoga rada više osvaja spoljni svet, osetilnu prirodu, utoliko više oduzima sebi životna sredstva u dva smisla: prvo, tako što osetilni svet sve više prestaje da bude predmet koji pripada njegovu radu, životno sredstvo njegova rada; drugo, što spoljašnji svet sve više prestaje da bude životno sredstvo u neposrednom smislu, sredstvo za fizičko izdržavanje radnika.

Dakle, na taj dvostruki način radnik postaje rob

svoga predmeta, prvo, što dobiva predmet rada, tj. što dobiva rad, i drugo, što dobiva sredstva za izdržavanje. Prvo, dakle, što može egzistirati kao fizički subjekt. Vrhunac toga ropstva je da se kao fizički subjekt može održati samo kao radnik, a radnik je samo kao fizički subjekt.

(Otuđenje radnika u njegovom predmetu izražava se prema nacionalno-ekonomskim zakonima tako da ukoliko radnik više proizvodi, utoliko ima manje za potrošnju, ukoliko stvara više vrednosti, utoliko postaje bezvredniji, nedostojniji, ukoliko je oblikovaniji njegov proizvod utoliko nakazniji postaje radnik, ukoliko je civilizovaniji njegov predmet utoliko varvarskiji postaje radnik, ukoliko je moćniji rad utoliko nemoćniji postaje radnik, ukoliko je rad bogatiji duhom utoliko je radnik postao gluplji i rob prirode.)

Nacionalna ekonomija skriva otuđenje u suštini rada tako što ne razmatra neposredan odnos između radnika (rada) i proizvodnje. Razume se, rad proizvodi čudesna dela za bogataše, ali on proizvodi ogoljenje za radnika. On proizvodi palate, ali za radnika jazbine. On proizvodi lepotu, ali za radnika osakaćenje. On zamenjuje rad mašinama, ali jedan deo radnika baca natrag varvarskom radu, a drugi deo pretvara u mašnu. On proizvodi duh, ali za radnika proizvodi glupost i kretenizam.

Neposredan odnos rada prema njegovim proizvodima jeste odnos radnika prema predmetima

njegove proizvodnje. Odnos bogataša prema predmetima proizvodnje i prema njoj samoj jeste samo posledica tog prvog odnosa. I ona ga potvrđuje. Tu drugu stranu posmatraćemo kasnije.

Dakle, kad pitamo: koji je suštinski odnos rada, onda pitamo za odnos radnika prema proizvodnji.

Mi smo dosad promatrali otuđenje, ospoljenje radnika samo s jedne strane, naime, njegov odnos prema proizvodima vlastitog rada. Ali otuđenje se ne pokazuje samo u rezultatu, nego i u aktu proizvodnje, u samoj proizvodnoj delatnosti. Kako bi se radnik mogao tuđe suprostaviti proizvodu svoje delatnosti ako se u aktu same proizvodnje sam sebi nije otuđio: proizvod je samo *résumé* [sažetak] delatnosti, proizvodnje. Ako je, dakle, proizvod rada ospoljenje, onda sama proizvodnja mora biti delatno ospoljavanje, ospoljavanje delatnosti, delatnost ospoljavanja. U otuđenju predmeta rada rezimira se samo otuđenje, ospoljenje u samoj delatnosti rada.

U čemu se, dakle, sastoji ospoljenje rada?

Prvo, da je rad radniku spoljašnji rad, tj. da ne pripada njegovoj suštini, da se on stoga u svom radu ne potvrđuje, nego poriče, da se ne oseća sretnim, nego nesretnim, da ne razvija slobodnu fizičku i duhovnu energiju, nego mrcvari svoju prirodu i upropašćava svoj duh. Stoga se radnik oseća kod sebe tek izvan rada, a u radu se oseća izvan sebe. Kod kuće je kad ne radi, a kad radi nije kod kuće. Stoga njegov rad nije dobrovoljan, nego prinudan, prisilan rad. Stoga

rad nije zadovoljenje jedne potrebe, nego je samo sredstvo da zadovolji potrebe izvan njega. Njegova tuđost jasno se pokazuje u tome što se rad izbegava kao kuga čim ne postoji fizička ili druga prisila. Spoljašni rad, rad u kome se čovek ospoljuje, jeste rad samožrtvovanja, mrcvarenja. Napokon, spoljašnost rada pojavljuje se radniku u tome što on nije njegov vlastiti rad, nego rad nekoga drugoga, što mu on ne pripada, što on u njemu ne pripada samom sebi, nego nekome drugome. Kao što u religiji samodelatnost ljudske fantazije, ljudskog mozga i ljudskog srca deluje nezavisno od individuuma, tj. deluje na nj kao tuđa, božanska ili đavolska delatnost, tako delatnost radnika nije njegova samodelatnost. Ona pripada drugome, ona je gubitak njega samog.

I tako dolazi do toga da se čovek (radnik) oseća samodelatan samo u njegovim životnim funkcijama, u jelu, piću i rađanju, najviše još u stanu, nakitu itd, a u svojim ljudskim funkcijama oseća se samo kao životinja. Životinjsko postaje ljudsko, a ljudsko postaje životinjsko.

Jelo, piće i rađanje itd. jesu, doduše, prave ljudske funkcije. Međutim, u apstrakciji koja ih deli od ostalog kruga ljudske delatnosti i koja ih čini poslednjim i jedinim ciljevima, one su životinjske.

Rad, akt otuđenja praktične ljudske delatnosti, razmatrali smo s dve strane.

1.) Odnos radnika prema proizvodu rada kao predmetu koji mu je stran i koji njim vlada. Taj odnos je

istovremeno odnos prema osetilnom spoljašnjem svetu, prema prirodnim predmetima, kao svetu koji je njemu tuđ i neprijateljski suprostavljen.

2.) Odnos rada prema aktu proizvodnje u samom radu. Taj odnos je odnos radnika prema njegovoj vlastitoj delatnosti kao prema tuđoj delatnosti koja mu ne pripada; delatnost se ovde pojavljuje kao trpljenje, snaga kao nemoć, rađanje, kao kastriranje, vlastita radnikova fizička i duhovna energija, njegov lični život – jer šta je život (drugo) nego delatnost – kao delatnost upravljanja protiv njega samog, od njega nezavisna, koja njemu ne pripada. Samoouđenje, kao što je pre navedeno otuđenje stvari.

Sad imamo da iz dva dosadašnja izvedemo i treće određenje otuđenog rada.

Čovek je rodno biće ne samo zato što praktički i teorijski čini rod, kako svoj vlastiti tako i rod drugih stvari, svojim predmetom, nego i zato – a to je samo drugi izraz za istu stvar - što se prema sebi odnosi kao prema prisutnom živom rodu, zato što se prema sebi odnosi kao prema univerzalnom, te stoga slobodnom biću.

Rodni život, kako kod čoveka tako i kod životinje, sastoji se fizički prvo u tome što čovek (kao životinja) živi od neorganske prirode [unorganischen Natur] i ukoliko je čovek univerzalniji od životinje, utoliko je univerzalnije područije nenorganske prirode u kojem on živi. Kao što biljke, životinje, kamenje, vazduh, svetlo itd. teorijski čine jedan deo

ljudske svesti, delimično kao predmeti umetnosti – čovekovu duhovnu neorgansku prirodu, duhovna sredstva za život koja mora tek pribaviti za uživanje i probavu – tako oni i praktično čine jedan deo ljudskog života i ljudske delatnosti. Fizički živi čovek samo od tih prirodnih proizvoda, bilo u obliku hrane, ogreva, odela, stana itd. Čovekova univerzalnost pojavljuje se praktički baš u univerzalnosti koja celokupnu prirodu čini njegovim neorganskim telom, i to ukoliko je 1.) neposredno sredstvo za život, kao i ukoliko je 2.) materija, predmet i oruđe njegove životne delatnosti. Priroda je čovekovo neorgansko telo, naime priroda, ukoliko sama nije čovekovo telo. Čovek živi od prirode, to znači: priroda je njegovo telo, s kojom on mora ostati u stalnom procesu da ne bi umro. Da je čovekov fizički i duhovni život povezan s prirodom, nema drugog smisla nego da je priroda povezana sama s sobom, jer čovek je deo prirode.

Budući da otuđeni rad čoveku: 1. otuđuje prirodu, 2. njega samog, njegovu vlastitu delatnu funkciju, njegovu životnu delatnost, on čoveku otuđuje rod; on mu rodni život čini sredstvom individualnog života. Prvo, on mu otuđuje rodni život i individualni život; drugo, on mu ovaj poslednji, sveden na apstrakciju, pretvara u cilj prvoga, takođe u njegovom apstraktnom i otuđenom obliku.

Jer, prvo, čoveku se rad, životna delatnost, sam proizvodni život pojavljuje samo kao sredstvo za

zadovoljenje jedne potrebe, potrebe održavanja fizičke egzistencije. Međutim, proizvodni život je rodni život. To je život koji proizvodi život. U načinu životne delatnosti leži celokupan karakter vrste, njen rodni karakter, a slobodna svesna delatnost je čovekov rodni karakter. Sam život pojavljuje se samo kao sredstvo za život.

Životinja je neposredno jedinstvena sa svojom životnom delatnošću. Ona se od nje ne razlikuje. Ona je životna delatnost. Čovek čini samu svoju životnu delatnost predmetom svoga htenja i svoje svesti. On ima svesnu životnu delatnost. To nije određenost s kojom se on neposredno stapa. Svesna životna delatnost razlikuje čoveka neposredno od životinjske životne delatnosti. On je upravo samo na taj način rodno biće. Ili, on je samo svesno biće, tj. njegov vlastiti život mu je predmet upravo zato što je rodno biće. Samo zato je njegova delatnost slobodna delatnost. Otuđeni rad okreće odnos tako da čovek upravo zato što je svesno biće čini svoju životnu delatnost, svoju suštinu, samo sredstvom svoje egzistencije.

Praktično proizvođenje predmetnog sveta, prerada neorganske prirode jeste potvrđivanje čoveka kao svesnog rodnog bića, tj. bića koje se prema rodu odnosi kao prema svojoj vlastitoj suštini, ili prema sebi kao rodnom biću. Doduše, životinja takođe proizvodi. Ona gradi sebi gnezdo, stanove, kao pčela, dabar, mrav itd. Ali, ona proizvodi samo ono što treba neposredno za sebe ili za svoje mlade; ona proizvodi jednostrano,

dok čovek proizvodi univerzalno; ona proizvodi samo pod vlašću neposredne fizičke potrebe, dok čovek proizvodi i kad je slobodan od fizičke potrebe, i istinski proizvodi tek oslobođen od nje; ona proizvodi samo za sebe, dok čovek reprodukuje celu prirodu; njen proizvod pripada neposredno samo njenom fizičkom telu, dok se čovek slobodno suprostavlja svom proizvodu. Životinja oblikuje samo po meri i potrebi vrste kojoj ona pripada, dok čovek zna proizvoditi po meri svake vrste i zna svugde dati predmetu inherentnu meru; zato čovek oblikuje i prema zakonima lepote.

Stoga se čovek stvarno potvrđuje kao rodno biće baš u obradi predmetnog sveta. Ta proizvodnja je njegov delatni rodni život. Kroz nju se priroda pojavljuje kao njegovo delo i njegova zbilja. Predmet rada je stoga opredmećivanje čovekovog rodnog života: time što se on ne udvostručuje samo intelektualno, kao u svesti, nego delatno, stvarno, i stoga sebe promatra u svetu koji je sam stvorio. Time što otuđeni rad čoveku oduzima predmet njegove proizvodnje, oduzima mu njegov rodni život, njegovu stvarnu rodnu predmetnost i pretvara njegovo preimućstvo nad životinjom u štetu time što mu se oduzima njegovo vanorgansko telo, priroda.

Isto tako time što otuđeni rad svodi samodelatnost, slobodnu delatnost na sredstvo, on čovekov rodni život čini sredstvom njegove fizičke egzistencije.

Svest koju čovek ima o svome rodu pretvara se, dakle, usled otuđenja u to da mu rodni život posta-

je sredstvom.

Otuđeni rad čini, dakle:

3.) čovekovu rodnu suštinu, kao prirodu tako i njegovu duhovnu rodnu moć, njemu tuđom suštinom, sredstvom njegove individualne egzistencije. On otuđuje čoveku njegovo vlastito telo kao i prirodu izvan njega, kao i njegovu duhovnu suštinu, njegovu ljudsku suštinu.

4.) Neposredna posledica toga što je čovek otuđen proizvodu svoga rada, svojoj životnoj delatnosti, svojoj rodnoj suštini, jeste otuđenje čoveka od čoveka. Ako se čovek sam sebi suprostavlja, njemu se suprostavlja drugi čovek. Šta važi za odnos čoveka prema njegovom radu, prema proizvodu njegovog rada i prema njemu samom, to važi i za odnos čoveka prema drugom čoveku, kao i prema radu i predmetu rada drugog čoveka.

Uopšte, stav da je čoveku otuđena njegova rodna suština znači da je čovek otuđen drugome, kao što je svaki od njih otuđen ljudskoj suštini.

Otuđenje čoveka, uopšte svaki odnos u kojem se čovek nalazi prema samome sebi, ostvaruje se i izražava tek u odnosu u kojem se čovek nalazi prema drugim ljudima.

Tako, dakle, u odnosu otuđenog rada svaki čovek posmatra drugog prema merilu i odnosu u kojem se nalazi on sam kao radnik.

Mi smo pošli od nacionalno-ekonomske činjenice, od otuđenja radnika i njegove proizvodnje. Mi smo

izrazili pojam te činjenice: otuđeni, ospoljeni rad. Mi smo analizirali taj pojam, dakle analizirali smo jednu nacionalno-ekonomsku činjenicu.

Pogledajmo sada dalje, kako se pojam otuđenog, ospoljenog rada mora u stvarnosti izraziti i prikazati.

Ako je proizvod rada meni tuđ, ako se meni suprostavlja kao tuđa sila, kome on onda pripada?

Ako moja vlastita delatnost ne pripada meni, ako je ona tuđa iznuđena delatnost, kome ona pripada?

Nekom drugom biću, a ne meni.

Ko je to biće?

Bogovi? Istina, u prvo se vreme glavna proizvodnja pojavljuje – kao na primer, gradnja hramova itd. u Egiptu, Indiji, Meksiku – u službi bogova, kao što i proizvod pripada bogovima. Ali sami bogovi nisu nikada bili gospodari rada. Isto tako ni priroda. I kakva je protivrečnost da se čovek, ukoliko više svojim radom podređuje sebi prirodu, ukoliko čuda bogova sve više postaju izlišna usled čuda industrije, da se čovek, za volju tih snaga, odrekao radosti proizvodnje i užitka od proizvoda!

Tuđe biće kome pripada rad i proizvod rada, u čijoj se službi nalazi rad i za čije uživanje postoji proizvod rada, to biće može biti samo čovek sam.

Ako proizvod rada ne pripada radniku, ako stoji nasuprot njega kao tuđa sila, to je moguće samo zato što pripada nekom drugom čoveku izvan radnika. Ako je njegova delatnost za njega mučenje, ona mora biti užitak nekom drugom i životna ra-

dost nekom drugom. Samo čovek sam može biti ta tuđa sila nad ljudima, a ne bogovi, ne priroda.

Neka se još razmisli o ranije iznesenom stavu da odnos čoveka prema samom sebi postaje čoveku predmetan, zbiljski, tek njegovim odnosom prema drugom čoveku. Kad se on, dakle, prema proizvodu svog rada, prema svom opredmećenom radu odnosi kao prema tuđem, neprijateljskom, moćnom, od njega nezavisnom predmetu, on se prema njemu odnosi tako da je gospodar toga predmeta drugi, njemu tuđ, neprijateljski, moćan, od njega nezavistan čovek. Kad se prema svojoj vlastitoj delatnosti odnosi kao prema neslobodnoj delatnosti, on se prema njoj odnosi kao da je u službi, pod vlašću, prisilom i jarmom drugoga čoveka.

Svako samootuđenje čoveka od sebe samog i prirode pojavljuje se u odnosu u kome su on sam i priroda različiti od drugih ljudi.³⁵ Stoga se religiozno samootuđenje nužno pojavljuje u odnosu laika prema svešteniku, ili pak, budući da se ovde radi o intelektualnom svetu, prema posredniku itd. U praktičnom stvarnom svetu može se samootuđenje pojaviti samo kroz praktičan, stvaran odnos prema drugim ljudima. Samo sredstvo pomoću koga se otuđenje događa jeste praktično. Otuđenim radom, dakle, čovek ne proizvodi samo svoj odnos

35 U originalu stoji: „Jede Selbstentfremdung des Menschen von sich und der Natur erscheint in dem Verhältnis, welches er sich und der Natur zu ändern, von ihm unterschiednen Menschen gibt.“ (prim. CLS)

prema predmetu i stepenu proizvodnje kao prema tuđim i njemu neprijateljskim silama; on proizvodi i odnos u kojima se nalaze i drugi ljudi prema njegovoj proizvodnji i njegovom proizvodu, i odnos u kojem se on nalazi prema tim drugim ljudima. Kao što svojom vlastitom proizvodnjom proizvodi svoje obestvarenje, svoju kaznu, kao što svoj vlastiti proizvod pretvara u gubitak, u proizvod koji mu ne pripada, tako on čini da vlast nad proizvodnjom i nad proizvodom dobije onaj ko ne proizvodi. Kao što sebi otuđuje svoju vlastitu delatnost, tako strancu daje delatnost koja mu ne pripada.

Mi smo dosad posmatrali samo odnos sa strane radnika, a kasnije ćemo ga posmatrati i sa strane ne-radnika.

Dakle, pomoću otuđenog, ospoljenog rada radnik proizvodi odnos nekog čoveka prema tome radu koji je radu tuđ i koji se nalazi izvan rada. Odnos radnika prema radu proizvodi odnos kapitaliste – ili, kako se on inače naziva, poslodavca – prema radu.

Privatno vlasništvo proizilazi, dakle, pomoću analize iz pojma ospoljenog rada, tj. ospoljenog čoveka, otuđenog rada, otuđenog čoveka, otuđenog života.

Pojam ospoljenog rada (ospoljenog života) dobili smo svakako iz nacionalne ekonomije kao rezultat kretanja privatnog vlasništva. Ali pri analizi toga pojma, ako se privatno vlasništvo pojavljuje kao osnova, kao uzrok ospoljenog rada, pokazuje se da je ono njegoza posledica, kao što i bogovi prvobitno nisu

uzrok, nego posledica zablude ljudskog razuma. Kasnije se taj odnos pretvara u uzajamno delovanje.

Tek na poslednjoj kulminacionoj tački razvitka privatnog vlasništva ponovo izbija ta tajna, naime, da je ono, s jedne strane, proizvod ospoljenog rada, a s druge, da je sredstvo pomoću kojeg se rad ospoljuje, realizacija tog ospoljenja.

Taj razvitak istovremeno osvetljava različite, dosad nerešene sukobe.

1. Nacionalna ekonomija polazi od rada kao od prave duše proizvodnje, pa radu ipak ne daje ništa, a privatnom vlasništvu daje sve. Prudon je iz te protivrečnosti izveo zaključak u korist rada, a protiv privatnog vlasništva. Međutim, mi uviđamo da je ova prividna protivrečnost protivrečje otuđenog rada sa samim sobom, da je nacionalna ekonomija izrazila samo zakone otuđenog rada.

Stoga takođe uviđamo da su nadnica i privatno vlasništvo identični: jer je nadnica, u kojoj proizvod, predmet rada, plaća sam rad, samo nužna posledica otuđenja rada, kao što se u nadnici rad takođe ne pojavljuje kao samo svrha, nego kao sluga zarade. To ćemo obrazložiti kasnije, a sada ukažimo još samo neke posledice.

Nasilno povišenje nadnice (bez obzira na druge poteškoće, bez obzira na to što se ono kao anomalija moglo takođe samo nasilno održati) bilo bi samo bolje plaćanje robe robova, a ne bi ni radniku ni radu izvojevalo njihovo ljudsko određenje i dostoj-

janstvo.

Čak i jednakost nadnica, onakvu kakvu zahteva Prudon, samo pretvara odnos sadašnjeg radnika prema svom radu u odnos svih ljudi prema radu. Društvo se tada shvata kao apstraktni kapitalist.

Nadnica je neposredna posledica otuđenog rada, a otuđeni rad je neposredan uzrok privatnog vlasništva. Stoga s jednom stranom mora pasti i druga.

2. Iz odnosa otuđenog rada prema privatnom vlasništvu sledi dalje da se emancipacija društva od privatnog vlasništva itd, od ropstva, izražava u političkom obliku emancipacije radnika kao da se ne radi o njihovoj emancipaciji; ova je, pak, u emancipaciji radnika sadržana zato što je celokupno ljudsko ropstvo sadržano u odnosu radnika prema proizvodnji, a svi ropски odnosi samo su modifikacije i posledice tog odnosa.

Kao što smo iz pojma otuđenog, ospoljenog rada našli pomoću analize pojam privatnog vlasništva, tako se pomoću tih dvaju faktora mogu razviti sve nacionalno-ekonomske kategorije, a u svakoj ćemo kategoriji naći, kao na primer u trgovini, konkurenciju, kapitalu, novcu, samo određeni i razvijeni izraz tih prvih osnova.

Pre nego što razmotrimo to oblikovanje, pokušajmo riješiti još dva zadatka.

1. Odrediti opštu suštinu privatnog vlasništva, koja je proizašla kao rezultat otuđenog rada u njegovom odnosu prema pravom ljudskom i socijalnom vlasništvu.

2. Mi smo otuđenje rada, njegovo ospoljenje pretpostavili kao činjenicu i tu činjenicu smo analizirali. Sada pitamo kako čovek dolazi do toga da svoj rad ospoljuje, otuđuje? Kako je to otuđenje osnovano u suštini čovekova razvitka? Za rešenje zadatka dobili smo već mnogo time što smo pitanje o poreklu privatnog vlasništva pretvorili u pitanje odnosa ospoljenog rada prema razvitku čovečanstva. Jer, ako se govori o privatnom vlasništvu, veruje se da je reč o nekoj stvari iznad čoveka. Kad se govori o radu, reč je neposredno o samom čoveku. To novo postavljanje pitanja implicira i njegovo rešenje.

ad 1. Opća suština privatnog vlasništva i njegov odnos prema istinskom ljudskom vlasništvu.

Ospoljeni rad nam se raspao na dva sastavna dela koji se uzajamno uslovljavaju ili koji su samo različiti izraz jednog te istog odnosa; prisvajanje se pojavljuje kao otuđenje, ospoljenje, ospoljenje kao prisvajanje, a otuđenje kao istinski prirodno [Einbürgerung].

Mi smo posmatrali jednu stranu, ospoljeni rad u odnosu prema samom radniku, tj. odnos ospoljenog rada prema samom sebi. Kao proizvod, kao neophodan rezultat toga odnosa, našli smo vlasnički odnos neradnika [kapitaliste] prema radniku i radu. Privatno vlasništvo kao materijalan, rezimirajući izraz ospoljenog rada obuhvata oba odnosa, odnos radnika prema radu, proizvoda njegova rada i neradniku, kao i odnos neradnika prema radniku i proizvodu njegova rada.

Kad smo videli da se u odnosu prema radniku koji

radom prisvaja prirodu, prisvajanje pojavljuje kao otuđenje, samodelatnost kao delatnost za drugoga i kao delatnost drugoga, životnost kao žrtvovanje života, proizvodnja predmeta kao gubitak predmeta koji prelazi u tuđu vlast, tuđem čoveku, razmotrimo sada odnos toga, radu i radniku stranog čoveka prema radniku prema radu i predmetu rada.

Pre svega treba primetiti da sve što se kod radnika pojavljuje kao delatnost ospoljenja, otuđenja, kod neradnika se pojavljuje kao stanje ospoljenja, otuđenja.

Drugo, da se stvarno, praktično odnošenje radnika u proizvodnji i prema proizvodu (kao duševno stanje) pojavljuje kod neradnika koji mu je suprotstavljen kao teorijsko odnošenje.

Treće. Neradnik čini protiv radnika sve ono što radnik čini sam protiv sebe, ali neradnik ne čini protiv sebe ono što čini protiv radnika.

Razmotrimo поближе ta tri odnosa.

*[Prvi rukopis se prekida ovde.] **

* Misli se na prvi od tri rukopisa koji čine Marksove "Ekonomsko-filozofske spise"

